

UW SPECIAALZAAK VOOR:

- Zeldzame 16e/19e eeuwse landkaarten
- Wereldkaarten
- Atlassen
- Stads- en dorpsgezichten geheel Nederland
- afb. Beroepen, ambachten enz.
- Geïll. boeken, kook- en kinderboeken.

's ochtends en 's maandags gesloten.

Parade 17a
5911 CA Venlo
tel. 077-519000
telefax 077-544602

Antiquariaat

„Het Bisschopshof”

**Oude Boeken, Prenten
en Kaarten**

J.W. Kervezee

postbus 747 - 3500 AS Utrecht

Nederlandse stads- en dorpsgezichten
Kaarten en plattegronden
Nederlandse plaatsbeschrijvingen
Oude en zeldzame geïllustreerde boeken
In- en verkoop

CAERT-THRESOOR

9e jaargang, 1990, nr. 4

**De gekleurde manuscriptkaarten van
Jan Dirksz. Zoutman voor de Atlas Blaeu-
van der Hem**

T. Goedings **57**

**Een onbekende kleine atlas uit Amsterdam
ca. 1700 (?)**

H.A.M. van der Heijden **63**

**De Beaufort, een Zeeuwse connectie tussen
Hattinga en Oranje**

L. Aardoom **66**

Varia Cartographica **72**

Besprekingen **75**

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven **75**

Inhoud 9e jaargang **76**

Redactie

Drs. P.P.W.J. van den Brink, dr. H.P. Deys,
dr. Y.M. Donkersloot-de Vrij,
drs. M.M.Th.L. Hameleers, drs. E.O. van Keulen,
dr. P.C.J. van der Krogt, drs. A.H. Ruitinga,
en dr. F.W.J. Scholten.

Redactiesecretariaat

Kopij, recensie-exemplaren enz. zenden aan:
Drs. M.M.Th.L. Hameleers, Geografisch Instituut, Post-
bus 80.115, 3508 TC Utrecht.

Aanwijzingen voor auteurs

Zie 5e jaargang (1986), nr. 3, blz. 64. Eveneens verkrijg-
baar op aanvraag bij het redactiesecretariaat

Rubriek Nieuwe Literatuur

Drs. P.P.W.J. van den Brink, Geografisch Instituut, Post-
bus 80.115, 3508 TC Utrecht.

Correspondenten

J.P. Burggraaff, Bonn; mw. L. Danckaert, Brussel;
R.W. Karrow, Jr., Chicago, Ill.; P.H. Meurer, Heinsberg
(BRD); mw. dr. M. Pastoureau, Parijs; mw. S. Tyacke,
Londen; drs. C.J. Zandvliet, 's-Gravenhage.

Abonnementen en administratie

Abonnementen (alleen per hele jaargang) f 22,50 per
jaar (vier nummers), buitenland f 30,—. Losse nummers
f 7,50. Opgave van abonnementen, adreswijzigingen en
bestellingen van losse nummers aan: *Caert-Thresoor*,
Postbus 68, 2400 AB Alphen aan den Rijn, tel. 01720-
72458, Postgironummer 5253901.

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is
slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de re-
dactie.

Advertentietarieven

hele pagina per nr. f 100,—
halve pagina per nr. f 70,—
1/4 pagina per nr. f 50,—
Bij plaatsing in één jaargang (4 nrs.): wisselende tekst
10% korting; zelfde tekst 15% korting.

Vraag en aanbod

Kleine advertenties van abonnees kunnen worden opge-
nomen à f 5,— per 12 woorden. opgave aan de admi-
nistratie.

ISSN 0167-4994

Afbeelding omslag:

Het blad 'Haarlem' van de grote manuscriptkaart van
Rijnland, die door Floris Balthasarsz. van Berckenrode in
1614 aan Prins Maurits werd aangeboden.

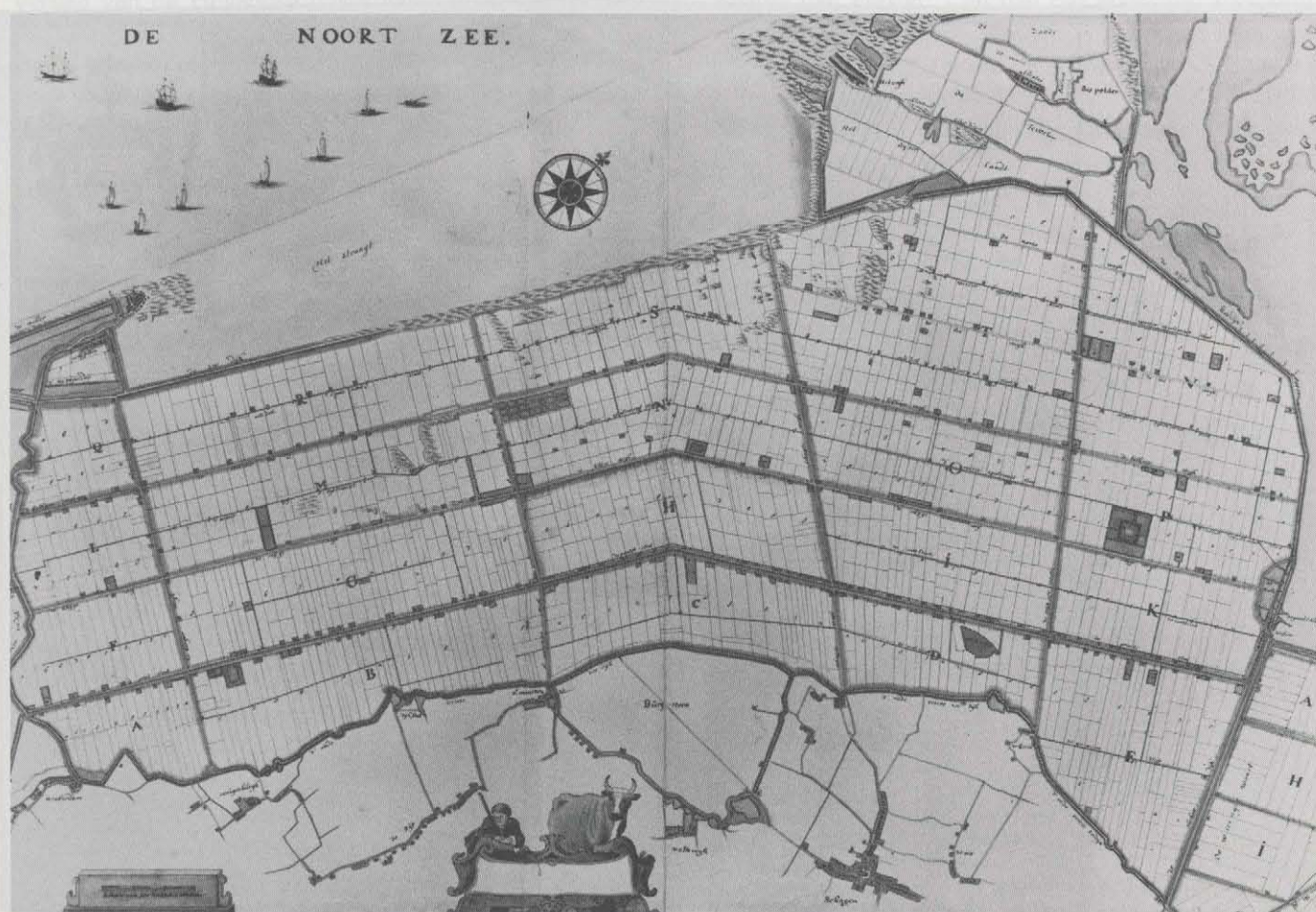
De gekleurde manuscriptkaarten van Jan Dirksz. Zoutman voor de Atlas Blaeu-van der Hem

In de voorgaande bijdrage over de verlichterij-werkzaamheden van de Noordhollandse landmeter Jan Dirksz Zoutman (1613/14-1697) (*Caert-Thresoor* 9 (1990), 1 blz. 1-7) is aandacht besteed aan een onbekend manuscript-boekje met grotendeels oorspronkelijke aantekeningen over de verlichterijkunst, dat aan Zoutman kon worden toegeschreven. In het boekje zijn uitsluitend aantekeningen opgenomen over materiaal en techniek. Het kan als hulpmiddel dienen om ongesigneerd werk aan Zoutman toe te schrijven, omdat de voorschriften speciaal op zijn werkwijze en materiaalgebruik van toepassing zijn. In het algemeen is het moeilijk werk toe te schrijven aan specifieke kaartafzetters of -tekenaars/kopiisten. Zij signeerden hun werk vrijwel nooit. Het is wel mogelijk groepen kaarten met dezelfde stilistische kenmerken te onderscheiden, maar ze zijn meestal niet met zekerheid aan de naam van een afzetter of tekenaar te verbinden. Zoutmans werk vormt hierop een gunstige uitzondering. Dit geldt echter voornamelijk

voor de periode na zijn vijftigste jaar, vanaf zijn admisie als landmeter in maart 1664 tot aan zijn dood in 1679. Uit die tijd is een aantal fraai gekleurde decoratieve kaarten met een duidelijk eigen coloristische stijl gesigeneerd en gedateerd bewaard gebleven.¹ Tot zijn meest in het oog springende werkzaamheden behoort de reeks kaarten die hij maakte voor de Atlas Blaeu-van der Hem. Deze uit meer dan 2000 prenten, tekeningen en kaarten bestaande topografische collectie is één van de weinige zeventiende-eeuwse 'atlas'-verzamelingen die integraal bewaard zijn gebleven, en geldt als de mooiste in zijn soort. Omdat er in het verleden nauwelijks aandacht is besteed aan Zoutmans kaarten voor Van der Hem, en deze, door hun luxe-decoratie, een goed voorbeeld zijn van zijn verlichterijkunst, volgt hieronder een kort overzicht.²

De rijke Amsterdamse verzamelaar en advocaat Laurens van der Hem (1621-1678) legde tussen omstreeks 1640 en 1678 een collectie topografische tekeningen, kaarten

Ongesigeneerde en onvoltooide kaart van de Zijpe in de Atlas Blaeu-van der Hem (XVI-4), 52 x 75 cm (Österreichische Nationalbibliothek, Gary Schwartz/SDU).

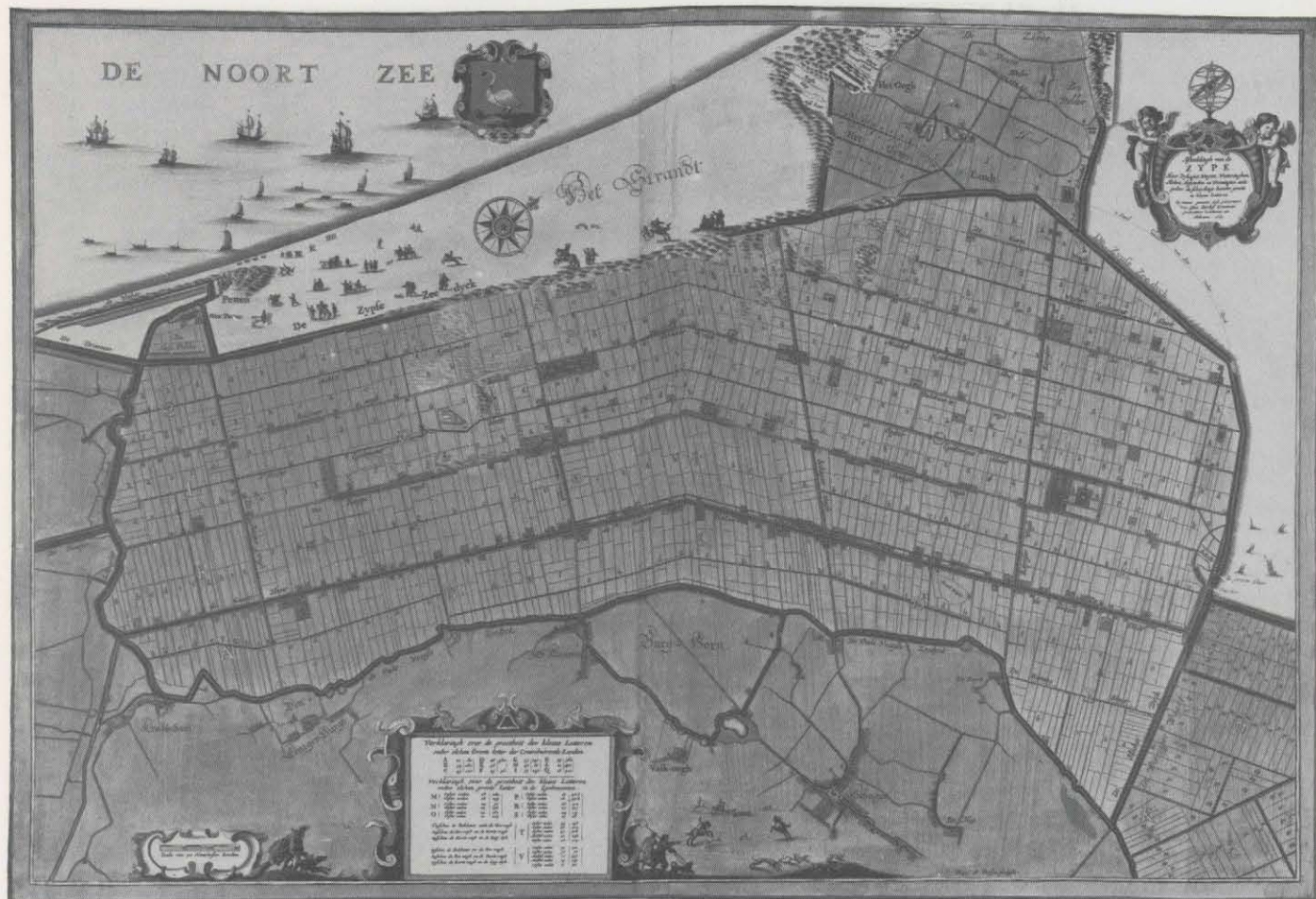
en prenten aan die door zijn omvang en kwaliteit al snel een legendarische naam kreeg. Als uitgangspunt voor de systematische indeling van de duizenden bladen gebruikte hij een elfdelige (losbladige) *Atlas Maior* uit 1662 van zijn vriend, drukker/uitgever Joan Blaeu. Van der Hem breidde zijn *Atlas* uit tot een pronkwerk van 46 delen.³ De in te voegen prenten, tekeningen en kaarten werden grotendeels aangepast aan het atlasformaat. Alle gedrukte kaarten, het hoofdbestanddeel van de collectie, werden ingekleurd en gehooft met goud en zilver door de befaamde 'meester-afsetter' Jan Dirksz. van Santen. Van der Hem werd om zijn *Atlas* door diverse aanzienlijke en op koop beluste reizigers zoals Lorenzo de Medici en Uffenbach bezocht, waarbij Joan Blaeu als gids fungeerde.⁴

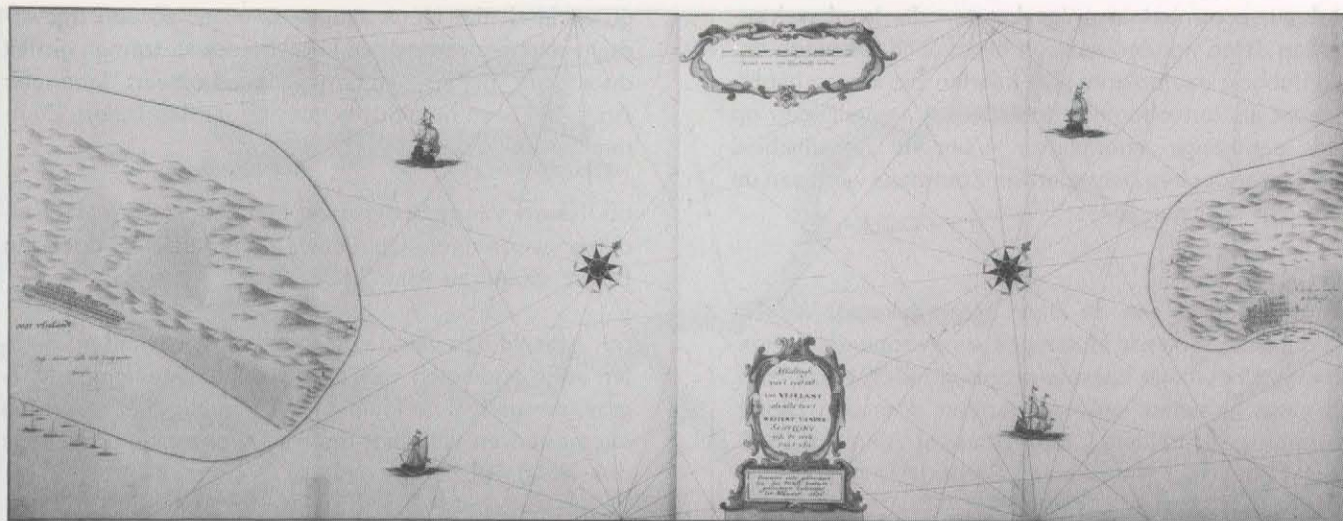
Het aantal manuscriptkaarten en -plattegronden dat van der Hem in zijn verzameling opnam is aanzienlijk, maar in verhouding tot de grafiek bescheiden. Karl Ausserer, die het tot op heden enige algemene overzicht van de *Atlas* samenstelde, onderscheidde vier belangrijke op zichzelf staande groepen. Als eerste noemde hij de 80 kaarten en 22 aanzichten van V.O.C.-gebieden in de delen XXXVIII - XLI; in de tweede plaats de omstreeks 31 Hollandse kaarten en aanzichten in de delen XV en XVI - waar nog deel XLVI aan kan worden toegevoegd;

als derde groep negen, in deel XLIV bijgebonden, kaarten van Amerika; en tenslotte een aantal kaarten van Oostenrijk en Hongarije.⁵ Van al deze kaarten zijn er maar enkele gedateerd en gesigneerd.

Zoutmans aandeel bevindt zich in de tweede groep, en bestaat voornamelijk uit polderkaarten van Noordholland, waarschijnlijk speciaal in opdracht van Van der Hem vervaardigd. Hoe Van der Hem Zoutman en zijn werk kende was helaas niet te achterhalen. Mogelijk speelde hierbij Joan Blaeu een bemiddelende rol. Misschien heeft Zoutman in zijn Amsterdamse periode als kleurder of kopiist voor de firma Blaeu gewerkt.⁶ Bewijzen hiervoor ontbreken echter vooralsnog. Zoutmans kaarten voor Van der Hem zijn gedateerd tussen 1664 en 1676. In de meeste gevallen gaat het om verkleinde en vrije kopieën naar eerder door Zoutman gemaakt werk, sober maar stralend van kleur, en soms spaarzaam gehooft met goud en zilver. Zoutman koos voor het goud vaak heel kleine details uit, zoals de riemen van schepen. Vooral aan de cartouches besteedde hij veel aandacht: alle kleuren van de kaart werden hierin fel en contrastrijk verwerkt. Ze vormen vaak een barokke tegenstelling tot de rest van de kaart, die meestal gekenmerkt wordt door helder transparante, fijne kleurvlakken en -randen met veel gebruik van het wit van het papier.

'Afbeeldingh van de Zype', gekarteerd door Jan Dirksz. Zoutman en gegraveerd door Reinier van Persijn, 1665, 46 × 67,5 cm (*Atlas Blaeu-van der Hem*, XV-55, Österreichische Nationalbibliothek, Gary Schwartz/SDU).

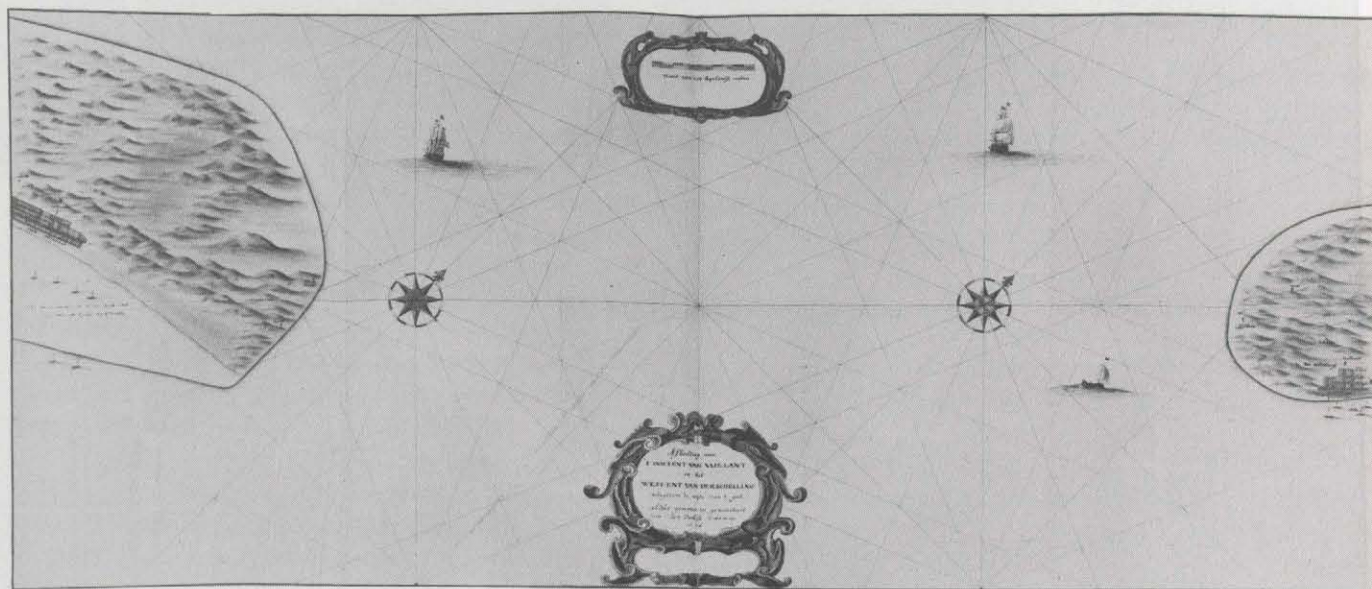

'Afbeeldingh van 't oostent van Vlieland als mede van 't Westent van der Schelling en de wijte van t Vlie. Gemeeten ende gekarteert door Jan Dirksz Zoutman geadmitteert landmeeter tot Alkmaar. 1676', 46 x 121 cm. Vergelijk XLVI-13 (Universiteitsbibliotheek Amsterdam, nr. 25-20-03).

De kwaliteitsbewuste Van der Hem stelde kennelijk prijs op deze sobere maar effectieve manier van tekenen en kleuren. Zo is één van de kaarten (XV-71) aan de achterzijde verstevigd met linnen, een aanwijzing dat hij oorspronkelijk ook als wanddecoratie heeft dienst gedaan. Over het aantal kaarten van Zoutman in de Atlas lopen de berichten in de literatuur nogal uiteen. Ausserer telde er acht (zonder de exemplaren in deel XLVI mee te rekenen); A.G. van der Steur noteerde er in een summier verslag van de Hollandse delen tien.⁷ In de catalogus die verscheen naar aanleiding van de veiling van de Atlas bij Adriaan Moetjens in Den Haag in 1730 - waar hij voor f 22.000 werd verkocht aan prins Eugenius van Savoye - zijn alle bladen stuk voor stuk kort beschreven en wordt Zoutmans naam echter zeker twaalf keer genoemd.⁸ Bij raadpleging van de foto-exemplaren van

de delen XV, XVI en XLVI (in het Algemeen Rijksarchief, Den Haag) bleek het uiteindelijk om tenminste vijftien kaarten te gaan, waarvan dertien gesigneerd. Behalve kaart XV-55 gaat het steeds om manuscript-kaarten. Twee kaarten (XVI-4; XLVI-10) zijn niet gesigneerd en voltooid. Niet alleen op grond van stilistische kenmerken, maar ook omdat er soortgelijke kaarten (van de Zijpe - waarschijnlijk was XVI-4 de originele opmetingskaart en onderlage voor de gravure naar Zoutman door Reinier van Persijn⁹ - en van het Marsdiep) van Zoutmans hand bekend zijn, kunnen ze zeker aan hem worden toegeschreven. Bovendien bevinden deze kaarten zich in niet geordende 'reserve'-delen: deel XVI was ten tijde van de veiling niet gebonden, en, volgens de catalogus, een supplement van het voorafgaande deel. Ook deel XLVI was niet gebonden en bevatte volgens het

Vergelijkbare kaart in de Atlas Blaeu- van der Hem (XLVI-13), eveneens uit 1676, 50,5 x 121 cm (Österreichische Nationalbibliothek, Gary Schwartz/SDU).

catalogus-commentaar enige kaarten die in al wel gebonden delen konden worden bijgevoegd, alsmede enkele dubbele exemplaren. De kaarten zijn waarschijnlijk opgevat als (onvoltooide) dubbelen of aanvullingen op reeds aanwezige exemplaren. Voor de duidelijkheid volgt hieronder een overzicht van Zoutmans werk aan de hand van de legenda.¹⁰

Deel XV:

55. Afbeeldingh van de Zijpe. Haar dykagie, Wegen, Wateringen, Molens, Hofsteden en Wooningen mitgaders de scheydinge haarder groote en kleyne Letteren. Op nieuw gemeten ende geкартеert door Jan Dirksz. Zoutman geadmitteert Landmeeter tot Alkmaar 1665. [gegraveerd door Reynier van Persyn].¹¹

56. Afbeelding vant Honts-bos met den Aankleven van dien gemeten door Mr. Adriaan Metius An.^o 1582 en nu aldus gestelt door Jan Dirksz. Zoutman 1665.

59. Kaarte vande voornaamste wegen, wateringen en polders van de bedijkt Heerlykheit van Callansooghe. Mitsgaders wat daar aan is Depederende: als van be-

groeit landt dat nieuw aangewassen is, zo aan dubbelduijn als 't Sinkelzandt en kasekamer etc. tamen gestelt door Dirk pieters. Abbestee. geadmitteert lantmeter An.^o 1647. en nu aldus verতোont door Jan Dirksz. Zoutman. 1665.

65. Kaarte vande Scher-meer met haar molens, Hofsteden en wooningen. Op nieuws aldus geteijkt door Jan Dirksz. Zoutman An.^o 1666.

69. Afbeeldingh van de gelegenheit der swinden, diepten ende ondiepten van 't grote onbedijkt land 't Koe-gras, mitsgaders de Helder en 't nieuwe diep van nieuw overgesien en verbeterd door J.D. Soutman 1664. [zie ook XLVI-10]

70. Afbeelding van de Helder 't nieuwe-Diep en huijsduijnen mitsgaders de gronden ende wildernissen van zal.r Isaac 1e maire gemeten door dirk abbestee. 1662. en nu aldus gestelt door Jan Dirksz. Zoutman. 1665.

71. Afbeeldingh van 't Eilant van Tessel. Het Eijer-landt. Huijsduijnen. de Helder en 't nieuwe Diep. Mitsgaders 't

Kaart van de Houten bij Alkmaar, 1666, 44,5 x 59,5 cm (Atlas Blaeu-van der Hem, XVI-1', Österreichische Nationalbibliothek, Gary Schwartz/SDU).

Het is niet mogelijk dat zich in de *Atlas* nog meer handgetekende, niet gesigioneerde kaarten van Zoutman bevinden. De Franse geograaf Bruzen de la Martiniere stelde in de inleiding van de eerdergenoemde Haagse veilingcatalogus van 1730 dat de manuscripten in de *Atlas* bijna alle van dezelfde hand zijn. ('Je ne vous dis rien de quantité de Pieces Manuscrites, inserées dans quelques Volumes. Il y en a d'uniqu(es). Le caractere en est assez gros, fort net, & très-lisible. Elles sont presque toutes de la même main. Il y en a en diverse langues (...).') Afgezien van de Oostenrijkse groep (waarbij alleen op de laatste kaart de signatuur van 'Julius Mulhuser' voorkomt), zijn de manuscriptkaarten inderdaad in stijl aan elkaar verwant. In principe is het niet onmogelijk dat Zoutman een groot deel van de (kopie-)kaarten in de *Atlas* voor zijn rekening heeft genomen. In elk geval lijken zijn polderkaarten sterk op de andere, anonieme polderkaarten in de Hollandse delen, en ook op de paskaarten uit de Indische delen.¹⁴ Toch zijn er over het geheel genomen ook verschillen, bijvoorbeeld in het handschrift, en het is beslist niet zeker dat 'bijna alle' kaarten van dezelfde, dus van Zoutmans hand zouden zijn. Wel wees in het verleden F.C. Wieder in zijn *Monumenta Cartographica* op coloristische overeenkomsten in Zoutmans polderkaarten en de Oostindische kaarten, in het bijzonder noemde hij een kaart van het Prinsen Eiland bij Java.¹⁵

Het auteurschap van de anonieme manuscriptkaarten in de *Atlas* van der Hem, in het bijzonder van de V.O.C.-delen, is de laatste decennia ondermeer door Wieder, De la Fontaine Verwey en Van Bracht uitvoerig aan de orde gesteld.¹⁶ Deze kaarten behoorden tot de 'geheime' route-beschrijvingen van de V.O.C.: reproductie en verkoop was verboden, en het is de vraag hoe Van der Hem eraan kwam. Zoutman werd nooit als mogelijke tekenaar-kopiist en afzetter van (een deel van) deze kaarten genoemd. Dit hangt wellicht samen met het feit dat hij tot op heden vooral bekend was als landmeter en niet als gespecialiseerd 'net verligter', tekenaar van de opstal van gebouwen, en tekenaar-kopiist van kaarten met decoratieve kwaliteiten.¹⁷

Om erachter te komen of Zoutman misschien de tekenaar van deze kaarten of een deel ervan is geweest zouden zijn handschrift en kleurtechniek nader bestudeerd moeten worden. Daarbij kan Zoutmans eerder genoemde werkboekje over verlichterijmateriaal en -techniek een doorslaggevende rol spelen. Met natuurwetenschappelijke methoden kunnen de gegevens uit het boekje worden getoetst aan Zoutmans kaarten, en karakteristieke eigenschappen van zijn materiaalgebruik worden vastgesteld. Door deze kennis toe te passen bij het onderzoek naar het ongesigioneerde werk in Van der Hems *Atlas* is het misschien mogelijk meer kaarten aan Zoutman toe te schrijven.

NOTEN

1. Zie T. Goedings, Het Verlichterijkunst-boekje van Jan Dirksz Zoutman (1613/14-1679). In: *Caert-Thresoor* 9 (1990), blz. 1-7, noot 4.
2. In 1967 werden de delen XV en XLI van de *Atlas* tentoongesteld in het Historisch Museum te Amsterdam. In deel XV zijn acht kaarten van Zoutman opgenomen. In

de begeleidende catalogus *The World on paper: Cartography in Amsterdam in the 17th century* (Amsterdam, 1967) is echter afgezien van de (acht) afgedrukte beschrijvingen van Zoutmans kaarten (met auteursnaam) uit de catalogus van Moetjens uit 1733 geen toelichting op hem of zijn werk te vinden, en evenmin komt zijn naam in het register voor.

3. De *Atlas Blaeu-van der Hem* (ook wel *Atlas Blaeu; Atlas des Prinzen Eugen*) wordt bewaard te Wenen in de Österreichische Nationalbibliothek. Een algemene beschrijving gaf K. Ausserer, Der 'Atlas Blaeu der Wiener National-Bibliothek'. In: H. Mzik (red.), *Beiträge zur historische Geographie, Kulturgeographie, Ethnographie und Kartographie, vornehmlich des Orients*. Leipzig, 1929, blz. 1-40. Een project tot facsimilering van de gehele atlas wordt ondernomen door Gary Schwartz/SDU, 's-Gravenhage.
4. Over de *Atlas Blaeu-van der Hem* en van Santen zie: H. de la Fontaine Verwey, Dirck Jansz. van Santen, 'Meester Afsetter'. In: *Jaarboek Amstelodamum* 70 (1980), blz. 214-226; id., The Glory of the Blaeu Atlas and the 'Master Colourist'. In: *Quaerendo* 9 (1981), blz. 197-229; G.J. Hoogewerff, *De twee reizen van Cosimo de Medici prins van Toscane door de Nederlanden (1667-1669): Journalen en documenten*. Amsterdam, 1919, blz. 76; en F.C. Wieder, *Monumenta Cartographica*. Den Haag, 1925-1933, V, blz. 151-156.
5. Zie Ausserer, op.cit., blz. 20-25.
6. Zoutman woonde en werkte tussen ca. 1630 en 1640 in Amsterdam. Zie Goedings, op.cit., blz. 2.
7. A.G. van der Steur, De *Atlas* van Mr. Laurens van der Hem. In: *Contactblad Regionale en Locale Geschiedenis Noord- en Zuidholland* 1 (1968), nr.2., blz. 27-34.
8. *Catalogue de la Bibliotheque de feu Monsieur Laurens van der Hem (...) 20 novembre (...) 1730 (...) A la Haye, Par Adrien Moetjens*. De 114 blz. tellende catalogus bevat een beschrijving van alle bladen van de *Atlas* en is van een inleiding voorzien door de Franse geograaf Bruzen de la Martiniere.
9. Zie M. Donkersloot-de Vrij, Topografische kaarten van Nederland voor 1750. - Groningen, 1981, blz. 68, nr. 98 (bij haar nr. XVI-8), met literatuuropgave.
10. De nummering van de bladen is die van de catalogus van Moetjens, in de atlas is een afwijkende nummering aangebracht.
11. Zie ook XVI-4.
12. De Stadshouten van Alkmaar werd in 1666 door Zoutman opgemeten, getuige een notitie van de notaris-geschiedschrijver J. Croll (Gemeentearchief Alkmaar, Collectie Aanwinsten nr. 19, blz. 405): 'De stadshouten was in 't Jaar 1666 volgens meting van Jan Dirxz Soutman, groot, met de Entery daer onder begrepen, twaelf morgen en 21 roeden.' Mogelijk is XVI-1' de oorspronkelijke opmetingskaart.
13. Wellicht de oorspronkelijke opmetingskaart van Zoutman en onderlage voor de gravure van De Zijpe door Reinier van Persyn; zie ook nr. XV-55 en noot 9. Door Donkersloot-De Vrij (op. cit. blz. 140, nr. 709)) is ook de voorgaande kaart in dit deel, XVI-3 (bij haar XVI-7) een kopie van het Koegrass naar Dirk Gerritsz. Langendijk (1623) door Zoutman getekend. De kopie is echter niet gesigioneerd en is stilistisch niet kenmerkend voor Zoutman.
14. Zie bijv. de ongesigioneerde kaarten XVI-6 (Sluis Purmerend: in stijl zeer verwant aan de Plattegrond van het Huis Egmond, 1675, afgebeeld in *Caert-Thresoor* 9 (1990), 1, blz. 3); XVI-9 (Meerkaarten, Delfland); en XVI-10 (De Groote Moer bij Duinkerken en Bergen). Mogelijk zijn aan de aanzichten van Alkmaar (XXVI-2-4) van Zoutmans hand, evenals Het Slot van Egmond (XV-75'). In elk geval hield Zoutman zich omstreeks 1640 ondermeer bezig met het tekenen van 'afbeeldsels van den opstal' van het Slot Egmond (zie Goedings, op.cit., blz. 2).
15. Wieder, op.cit., V, blz. 189.

16. J. van Bracht, *Vingboons-Atlas. Ten geleide en beschrijving van de opgenomen kaarten*. - Rijswijk 1981; De la Fontaine Verwey, op.cit.; Wieder, op.cit., vol. 3, dl. V.
17. Zie T. Goedings, op.cit. (noot 1), en noot 13.

SUMMARY

Jan Dirksz Zoutman and his colored maps for the Atlas Blaeu-van der Hem

As has been shown in a previous article (*Caert-Thresoor* 1990, nr. 1), the surveyor Jan Dirksz. Zoutman must have been a rather wellknown illuminator of maps in his days. A manuscript booklet on illumination, of which a short description was given, could be ascribed to him.

A clear and little noticed indication of the appreciation of Zoutman's art of drawing and decorative coloring can be found in

the famous Atlas Blaeu-van der Hem, for which he made at least fifteen maps between 1664 and 1676. A list of these maps, mostly poldermaps, is given according to their legenda. Zoutman's style of coloring is remarkably sober, clear and fresh, with a sparse application of gold and silver. Apart from the cartouches, in which all colors used in the map return intensified, he worked in a very transparent manner with much use of the white of the paper or parchment.

Possibly, there are more Zoutman maps in Van der Hem's Atlas, especially in the (unsigned) volumes dealing with the VOC-regions, the authorship of which is as yet unknown. There is a similarity in coloring between these charts and Zoutman's poldercharts, noticed by F.C. Wieder as early as 1933. A solution to this question could be given by doing more comparative research on the style and materials of these charts and on Zoutman's way of writing, drawing and coloring. In assessing Zoutman's style, methods and materials, his notebook on illumination described earlier could be an important resource.

H.A.M. van der Heijden

Een onbekende atlas uit Amsterdam ca. 1700 (?)

In *Les atlas français XVIe-XVIIe siècles* vermeldt Mireille Pastoureau in het aan Jaillot gewijde hoofdstuk (blz. 263) onder 'quatre titres plus rares d'atlas de Jaillot' een kleine atlas, waarover hieronder alle gegevens volgen en waarvan zij opmerkt: 'que nous n'avons pas pu consulter et nous ne pouvons donc pas affirmer qu'il s'agit là de véritables pages de titre'. Zij had de vermelding van dit atlasje aangetroffen bij Lodynski.¹

Bij een systematisch onderzoek van alle geografica, aanwezig in de Biblioteca Corsiana te Rome, kwam mij een atlasje in handen dat qua titel, afmetingen, aantal kaartjes en jaar van verschijnen nauwkeuriger met de door Pastoureau verstrekte gegevens overeenkomt.

Het atlasje draagt de titel:

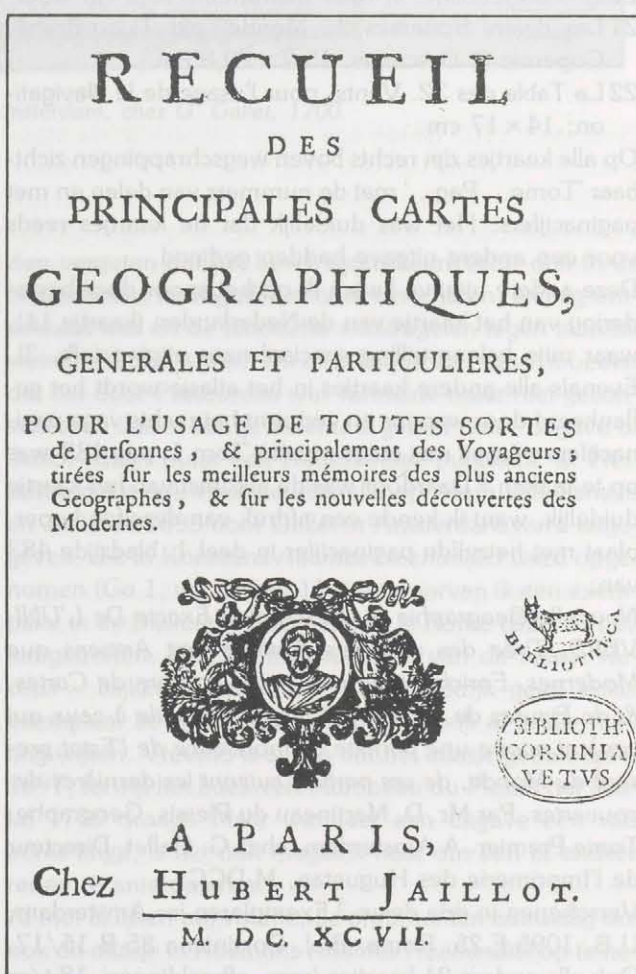
RECEUIL / DES / PRINCIPALES CARTES / GEOGRAPHIQUES, / GENERALES ET PARTICULIERES, / POUR L'USAGE DE TOUTES SORTES / de personnes, & principalement des Voyageurs; / tirées sur les meilleurs / mémoires des plus anciens Geographes, & sur les nouvelles découvertes des / Modernes. - A Paris, Chez Hubert Jaillot, M.DC.XVII. (1697)

De afmetingen zijn 19,5 × 15,5 cm en het bevat 22 kaartjes (zie afb. 2) doch geen tekst.

De hierin opgenomen kaartjes zijn de volgende:

- 1 MAPPEMONDE PLANISPHERE OU CARTE GENERALE / DU / MONDE: twee halfronden, ieder 10,7 cm, schaal ca. 1:700.000.000.
- 2 L'EUROPE / selon les Auth. / les plus Modernes; 14,5 × 19,5 cm, schaal ca. 1:37.000.000.
- 3 L'ASIE; 13,3 × 18,8 cm, schaal ca. 1:74.000.000.
- 4 L'AFRIQUE / selon les Auteurs / les plus Modernes; 14,2 × 19,8 cm, schaal ca. 1:74.000.000.
- 5 L'AMERIQUE / MERIDIONALE; 14 × 18,8 cm, schaal ca. 1:62.000.000.
- 6 L'AMERIQUE / SEPTENTIONALE; 13,8 × 18,9 cm, schaal ca. 1:46.000.000.

7 LA / FRANCE / MODERNE; 14,1 × 21 cm, schaal ca. 1:11.000.000.

1 Roma, Biblioteca Corsiniana 85.C.13

- 8 L'ESPAGNE; 14,3 × 19,6 cm, schaal ca. 1:11.000.000.
- 9 L'ITALIE / Avec les / ILES / qui en / Dependent; 14,4 × 20,2 cm, schaal ca. 1:9.260.000.
- 10 L'ALLEMAGNE AVEC SES CONFINs ET SES DEPENDANCES; 14,2 × 20,2 cm, schaal ca. 1:6.200.000.
- 11 LES / XVII PROVINCES / DES / PAIS BAS; 14,5 × 18,9 cm, schaal ca. 1:3.500.000.
- 12 Les / ILES BRITANNIQUES / ou les / Royaumes / D'ANGLETERRE / D'ECOSSE et D'IRLANDE: / Avec les Iles qui en dependent; 14,5 × 20,4 cm, schaal ca. 1:10.000.000.
- 13 LA / SCANDINAVIE / ou les Royaumes de / DANEMARK / de NORVEGE de / SVEDE / et / LAPONIE; / Avec les / Pais et Iles / qui en dependent; 13,8 × 22,8, schaal ca. 1:15.900.000.
- 14 LE ROYAUME DE POLOGNE, AVEC SES CONFINs; 14,3 × 20,8 cm, schaal ca. 1:11.000.000.
- 15 L'EMPIRE / DE / MOSCOVIE; 14,6 × 20,8 cm, schaal ca. 1:22.000.000.
- 16 LA / TURQUIE / EN / EUROPE/ ou sont les Etats / possedez par les / Turcs jusqu'en / l'An 1690; 18,8 × 17,6 cm, schaal ca. 1:10.000.000.
- 17 LA PALESTINE, IUDEE, TERRE PROMISE OU TERRE SAINTE; 14,2 × 21 cm; schaal ca. 1:8.000.000.
- 18 LA SPHERE ARTIFICIELLE, 13,8 × 12,2 cm (in een vierkant kader).
- 19 Figure du Monde / suivant le Systême de Ptolomée qui tient que la / Terre est immobile au centre du Monde; 13,3 (incl. tekst) × 13,6 (incl. Ouest/Est) cm.
- 20 LE GLOBE CELESTE; in twee halfronden 10,5 cm ieder.
- 21 Les divers Systemes du Monde, par Ticho-Brahé, Copernic & Descartes; 13,7 × 20,8 cm.
- 22 La Table des 32. Vents, pour l'usage de la Navigation; 14 × 17 cm.

Op alle kaartjes zijn rechts boven wegschrapingen zichtbaar 'Tome... Pag...' met de nummers van delen en met paginacijfers. Het was duidelijk dat de kaartjes reeds voor een andere uitgave hadden gediend.

Deze andere uitgave kwam ik op het spoor door bestudering van het kaartje van de Nederlanden (kaartje 11), waar mijn belangstelling speciaal naar uitging (afb. 3). Evenals alle andere kaartjes in het atlasje wordt het geflankeerd door wapens en vertoont het rechts vage paginacijfers waaruit met enige moeite 'Tom. 1, pag 483' was op te maken.² Daardoor was de afkomst van het kaartje duidelijk, want ik kende een afdruk van dezelfde koperplaat met hetzelfde paginacijfer in deel 1, bladzijde 483 van;

Nouvelle Geographie ou Description Exacte De L'UNIVERS. Tirée des meilleurs Auteurs tant Anciens que Modernes. Enrichie d'un très grand nombre de Cartes, & de Figures de Nations. Ouvrage très utile à ceux qui veulent avoir une parfaite connoissance de l'Estat present du Monde, de ses parties, suivant les dernières decouvertes. Par Mr. D. Martineau du Plessis, Geographe. Tome Premier. A Amsterdam, chez G. Gallet, Directeur de l'Imprimerie des Huguetan, M.DCC.

Verschenen in drie delen.³ Exemplaren in: Amsterdam, U.B. 1095.F.25; Roma, Bibl. Corsiniana 85.B.15/17. Ook alle andere 21 kaartjes (resp. afbeeldingen, 18 t/m 22) komen in deze Amsterdamse editie voor en verto-

nen de bij deze editie behorende paginacijfers. Deze editie is echter aangevuld met een aantal - geheel afwijkende, kennelijk oudere - kaartjes, waarop in enkele gevallen zelfs de naam Kaerius staat.

In tien van de tweeëntwintig kaartjes van het exemplaar van de *Receuil* in de Biblioteca Corsiniana bleek een watermerk van het gekroonde wapen van Amsterdam met twee klimmende leeuwen voor te komen. Dit watermerk was niet met zekerheid te identificeren, maar lijkt het meest op die uit Churchill, blz. XV, nr 20⁴ en op die uit Heawood, m.n. de nrs. 342 tot 369⁵. Dit deed het vermoeden rijzen dat het atlasje *Receuil* in de Bibliotheca Corsiniana evenals het boek van Martineau du Plessis in Amsterdam gedrukt is.

Georges Gallet was vanaf 1691 in Nederland en was opzichter van de drukkerij van de gebroeders Huguetan. De meeste uitgaven van die drukkerij verschenen onder de naam van Gallet. Tussen 1691 en 1703 kwam zijn naam als uitgever op een groot aantal uitgaven voor. Zowel Gallet als de gebroeders Huguetan waren gevluchte Hugenoten die vijandig stonden tegenover het Franse regiem.⁶ Dat deze Franse drukkers in Amsterdam aan hun eigen Franse (met name ook geografische) publicaties en aan hun eigen Franse markt dachten is begrijpelijk en dat zij kort na de herroeping van het Edict van Nantes, in de door Frankrijk uitgelokte Negenjarige Oorlog en kort daarna in de Spaanse Successie-oorlog tegen Frankrijk er niet tegenop zagen Frankrijk met - in moder-

CATALOGUE des Cartes contenuës en ce Volume.

1. **M**Appe-Monde, Planisphere, ou Carte generale du Monde.
2. L'Europe selon les Auteurs Modernes.
3. L'Asie.
4. L'Afrique.
5. L'Amerique Meridionale.
6. L'Amerique Septentrionale.
7. La France Moderne.
8. L'Espagne avec tous les Royaumes.
9. L'Italie, avec les Isles qui en dependent.
10. L'Empire d'Allemagne, & les Etats qui en dependent.
11. Les dix-sept Provinces des Pays-Bas.
12. Les Isles Britanniques, ou les Royaumes d'Angleterre, d'Ecosse & d'Irlande.
13. La Scandinavie, ou les Royaumes de Danemark, de Suede, de Norwege & de Lapponie.
14. Le Royaume de Pologne avec ses dependances.
15. L'Empire de Moscovie ou Russie blanche.
16. La Turquie en Europe.
17. La Palestine, Judée, ou Terre Sainte.
18. La Sphere Artificielle.
19. Figure du Monde.
20. Globe Celeste.
21. Les divers Systemes du Monde, par Ticho-Brahé, Copernic, & Descartes.
22. La Table des 32. Vents, pour l'usage de la Navigation.

3 Uit: *Nouvelle Geographie ou Description Exacte de L'Univers*. A Amsterdam, chez G. Gallet, 1700.

ne ogen - minder fraaie methoden te beconcurreren, wekt weinig verwondering.

Het is bekend dat George Gallet, evenals Pierre Mortier (met wie de Huguetans samenwerkten), boeken drukte en uitgaf met een Parijs impressum, met het enige doel ze beter te verkopen. De Franse kartografie was in die periode toonaangevend en Franse atlanten waren een uitstekend verkoopobject. Huguetan heeft eens in een geval van kaartenexport naar Zwitserland moeten zweren dat de op naam van Sanson gestelde atlanten en kaarten in werkelijkheid te Amsterdam gedrukt waren: '(...) dat de atlas van Samson (sic!) ende de Geographise caerten dewelcke sich bevinden in de baal gemerckt 1 PR Libri n° 1 (...) effectivelyck gegraveert en gedruckt syn hier tot Amsterdam, alhoewel daerin staet de naem van parijs, 't welck alleen geschiet om beter affreck te doen hebben'.⁷ Als getuigen bij deze eed traden Pierre Mortier en Pierre Crotier des Marez op.

Huguetan gaf een *Grand Dictionnaire des Arts et des Sciences* uit die uitsluitend een Parijs adres vermeldde. Van Eeghen die dit vermeldt⁸ gaat uitvoerig in op het geknoei met in Nederland gedrukte of nagedrukte boeken met een Parijs adres die naar alle landen, Frankrijk inclusief, werden uitgevoerd. Hierbij mag echter niet wor-

den vergeten dat het besef van auteursrecht, ook in de Nederlandse kartografie in haar beste jaren, weinig ontwikkeld was en de juridische maatregelen tegen inbreuk weinig effectief waren. Dit alles leidde tot het vermoeden dat het door Pastoureau wel vermelde maar niet geconsulteerde Jaillot-atlasje helemaal geen Franse uitgave of Jaillot-editie, maar een Nederlandse publikatie is. Hetzelfde geldt ook voor de atlas die op naam van Sanson en Jaillot in 1695 door Gallet in Amsterdam werd uitgegeven, die in Koemans *Atlantes Neerlandici* werd opgenomen (Ga 1, vol. II, blz. 117) en waarvan ik een exemplaar in de Biblioteca Casanatense te Rome (BB.I.1) heb aangetroffen. Het feit trouwens dat van dit atlasje *Recueil* - blijkens Pastoureau - in Frankrijk geen enkel exemplaar bewaard is gebleven, zou ook al in die richting wijzen. Vreemd is alleen dat het atlasje gedateerd is 1697, terwijl het boek van Martineau du Plessis het jaartal 1700 draagt. Maar wanneer een uitgave een vals adres krijgt, is het ook mogelijk haar om een of andere reden te ante-dateren.

Al met al lijken mij voldoende argumenten aanwezig om ook dit atlasje in Koemans *Atlantes Neerlandici* op te nemen.

NOTEN

1. Lodynski, M. *Centralny Katalog zbiorów Kartograficznych w Polsce*. - Warszawa, 1961-63. n° 358.
2. Dit kaartje werd later gekopieerd in enkele Italiaanse edities van Vallemont's, *Elemens de l'Histoire*.
3. Van dit boek verscheen ook een editie in vier delen met een enigszins gewijzigde titel zonder de naam van Martineau du Plessis (Parijs, 1716) en een Italiaanse editie met zijn naam en met de naam van de latere bewerker Langlet du Fresnoy, eveneens in vier delen. Deze uitgave is bijzonder waardevol omdat zij een lijst bevat van de belangrijkste geografische kaarten die in die jaren beschikbaar waren (Venetië, 1740).
4. Churchill, W.A., *Watermarks in paper (...)*. - Amsterdam, 1935.
5. Heawood, E., *Watermarks, mainly of the 17th and 18th Centuries*. - Hilversum, 1950. Onder de watermerken hier opgesomd onder de nrs 342 t/m 369 met het wapen van Amsterdam (het meest in aanmerking komend), bevindt er zich niet één van in Frankrijk vervaardigd papier.
6. Bots, H., e.a. *Vlucht naar de vrijheid, de Hugenoten en de Nederlanden*. - Amsterdam, 1985, blz. 81-83.
7. Kleerkooper, M.M. & W.P. van Stockum, *De boekhandel te Amsterdam, vnl. in de 17de eeuw* - Amsterdam, 1914-16. - blz. 287.
8. Eeghen, I.H. van, *De Amsterdamse boekhandel 1680-1725*. - Amsterdam, 1960-66, dl. III, blz. 176.

SUMMARY

An unrecorded small atlas from Amsterdam, c. 1700 (?)

In *Les Atlas Français* (p. 263) Mireille Pastoureaux mentions a small atlas by Jaillot entitled *Receuil des Principales Cartes (...)* she had never seen. Now this atlas has been discovered in the Bibliotheca Corsiniana in Rome (shelf mark 85.C.13). At the top right each map was found to show deletions, all relative to a work of Gallet-Huguetan in three volumes *Nouvelle Géographie ou Description Exacte (...)*, Amsterdam, 1700, that has identical maps but for indicating at the top right volume and page number. Moreover, the greater part of the maps proved to have a watermark with the Amsterdam coat-of-arms. Since in Amsterdam in those days many atlases were published with a French title, a French address and the name of a French geographer, we may safely judge this atlas to be, instead of a French edition, a 'contre-façon hollandaise'. The printed years of publication in the two works remain the only problem yet to be worked out.

L. Aardoom

De Beaufort, een Zeeuwse connectie tussen Hattinga en Oranje

Omstreeks 1750 begon een nieuw tijdperk in de topografische kartering van ons land. Willem Tiberius Hattinga, die rond 1725 uit liefhebberij was begonnen aan een landmeetkundige opname en kartering van Staats-Vlaanderen, speelde hierin, met zijn beide zonen, een opmerkelijke rol.¹ De Oostenrijkse Successieoorlog plaatste dit voor het kwetsbare Zeeland zo belangrijke grensgebied in de bijzondere aandacht bij de Raad van State. Het ongunstige verloop van de oorlog met de Franse inval in Staats-Vlaanderen in 1747 was de aanleiding tot verheffing van Prins Willem Karel Hendrik Friso van Oranje tot stadhouder en kapitein- en admiraal-generaal van de Unie. Zowel de Raad van State als de prins hadden een beslissende inbreng bij de ontwikkeling van de Hattinga-kartografie. De rol van de raad sedert 1744 is genoegzaam bekend² maar over die van de prins weten we slechts dat hij in later jaren - anders dan de Raad van State - de Hattinga's oorspronkelijke karteeropdrachten verstrekke. De prille contacten tussen de Hattinga's en de Oranjes, waarover dus veel minder bekend is, zullen hier bijzondere aandacht krijgen.

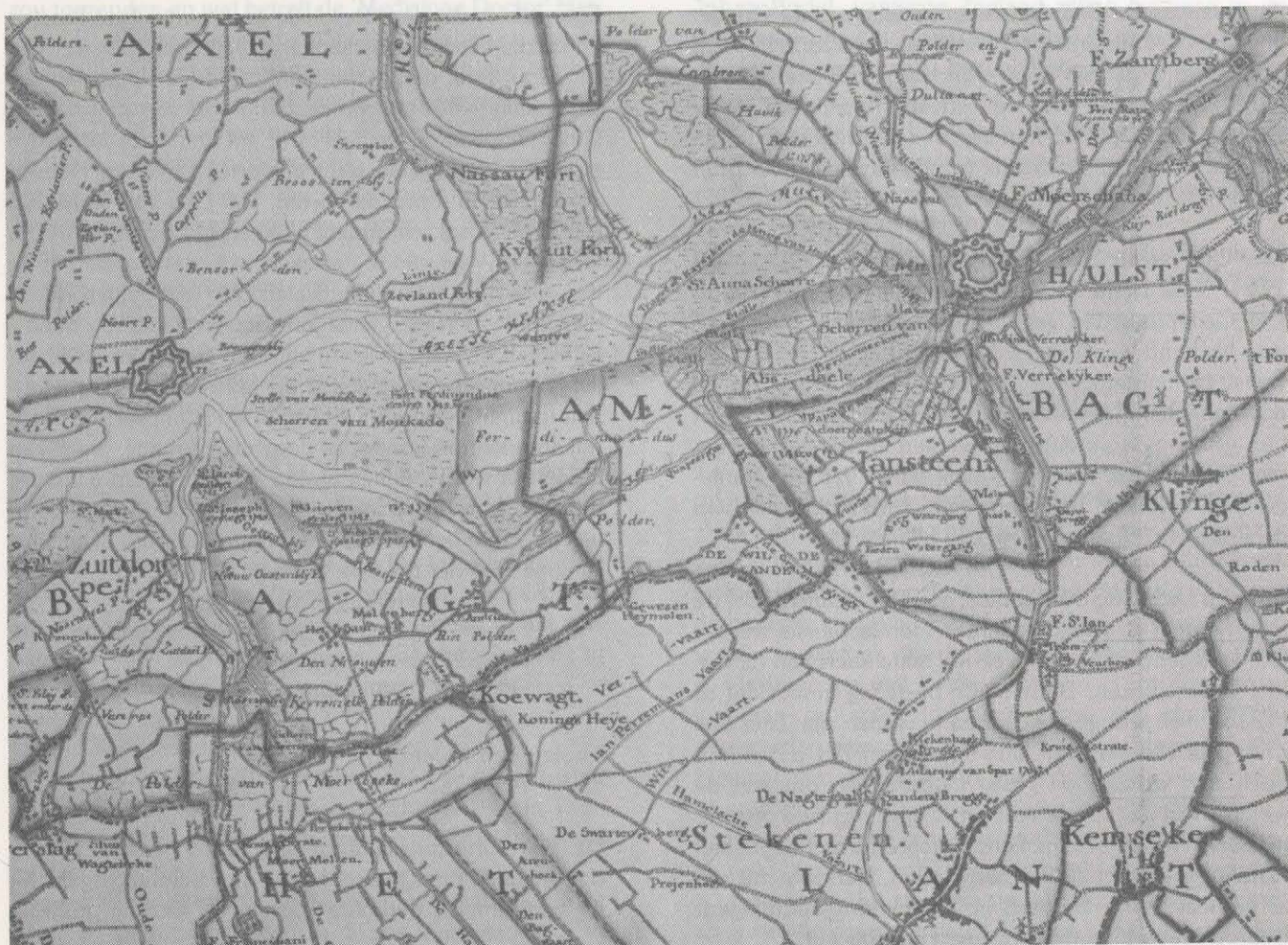
Het voorspel: de schorren van Kieldrecht

Hulst was een strategisch belangrijke vesting waarvan de verdedigbaarheid in hoge mate steunde op inundaties. De gestaag wassende schorren vóór de polder Klein

Kieldrecht bedreigden de mogelijkheden daartoe; initiatieven tot hun bedijking schijnen al te dateren van kort voor 1687. Niet bedijken zou de vijand een te gemakkelijke toegang tot de omgeving van Hulst bieden en een te late bedijking zou bij inundatie een te geringe waterdiepte opleveren. Het kwam er toen echter niet van. Na de Staten-Generaal was de Prins van Oranje de grootste eigenaar van de schorren en in 1739 zien wij zijn rentmeester voor Hulsterambacht, Pieter Benjamin de Beaufort (1688-1776) met een delegatie van de Raad van State onderhandelen over een gezamenlijke bekostiging van het project.³ De geraamde kosten bedroegen meer dan f 100.000. De gedeputeerden van Holland, het gewest dat het grootste deel van het defensiebudget moest opbrengen, waren van mening dat deze voorziening niet uit de algemene middelen kon worden bekostigd.

De besluiteloosheid rond Kieldrecht droeg bij tot de slechte staat van verdediging waarin Staats-Vlaanderen zich in 1744 bevond. In dat jaar braken de Fransen door de Oostenrijks-Staatse barrière.

Dit gaf de Staten van Zeeland aanleiding om op 11 september op hoge toon, bij de Raad van State aan te dringen op betere voorbereidingen om een Franse inval te kunnen keren.⁴ Als direct gevolg hiervan werd ingenieur Pieter Wiltshut op 14 september van het front naar zijn standplaats Sluis teruggedroegen.⁵ Op diezelfde dag besloot de raad de Tholense dokter Willem Tiberius

De Polder Klein Kieldrecht en de te bedijken schorren ten noordoosten van Hulst, op W.T. Hattinga's grote kaart van Staats-Vlaanderen, 1745 (Collectie ARA).

Hattinga uit te nodigen zijn kaart van Staats-Vlaanderen te tonen, met het bekende gevolg. Waarschijnlijk had Hattinga die uitnodiging te danken aan zijn stadgenoot mr. Johan Bodel (1672-1746), die als lid van de Raad van State eerder met de zaken aangaande de verdediging van Staats-Vlaanderen van doen had gehad en die de raad nu voorzat. Ingevolge dezelfde resolutie van 28 september, waarbij Hattinga het kopiëren van zijn kaart van Staats-Vlaanderen werd gegund, moest Wiltschut zijn stukken inleveren betreffende een nieuwe kaart van het gebied, tot de samenstelling waarvan hij in 1739 opdracht had gehad.⁶ Op zijn verzoek⁷ was Wiltschut in oktober 1743 een jaar verlof verleend om het nog ontbrekende oostelijk deel van de kaart (met het gebied rond Hulst) te voltooien, maar door de oorlogsomstandigheden was hij hier niet aan toegekomen. Op 24 september 1744 werden drie Zeeuwse burgemeesters, waaronder Johan Louis Verelst van Veere, uitgenodigd om met de raad in Den Haag nader over de problematiek rond de verdediging van Staats-Vlaanderen en Zeeland te komen overleggen. In hun rapport van 30 november⁸ onderstreepten zij de noodzaak van de bedijking van de schorren vóór Klein Kieldrecht en dat de kosten daarvan alleen door de generaliteit zouden kunnen worden gedragen. De bedijking bleef onderwerp

van overleg tot de Fransen in mei 1747, juist door gebruikmaking van de onbedijkte schorren, Hulst wisten te overmeesteren.

Hattinga medicinae doctor ... een kundig mathematicus

Dokter Hattinga was wellicht op eigen initiatief in 1743 begonnen met een opmeting en kartering van de omgeving in zijn nieuwe woonplaats, Tholen. Zo zij er al geen opdrachten toe hadden verstrekt, Hattinga's kartografische werk zal zeker de aandacht hebben getrokken van de regionale notabelen, zoals mr. Bodel en Pieter Bernard de Beaufort (1713-1762).

In augustus 1744 reisde Prins Willem naar Breda en in de komende maanden zou hij zich daar actief bezighouden met de zaken van de dreigende oorlog en met zijn zuidelijke goederen. Zo bezocht hij in de herfst onder meer St. Maartensdijk op Tholen, een bezoek dat dokter Hattinga niet zal zijn ontgaan.⁹ Tijdens zijn verblijf in Breda wist de prins zich verzekerd van de adviezen van politieke medestanders en andere raadgevers. Pieter Benjamin de Beaufort was sedert 1739 een van zijn trouwste raadslieden inzake de Nassause Domeinen. Tot

dat jaar was De Beaufort rentmeester voor de Oranje-goederen in Hulsterambacht, een functie waarin hij werd opgevolgd door zijn zoon Joachim Ferdinand (1719-1807). De sporen van de correspondentie die Pieter Benjamin in 1744-'45 met en over de prins voerde zijn terug te vinden in het archief van de familie De Beaufort en in het Koninklijk Huisarchief.

Ons interesseert die briefwisseling vanaf 16 december 1744.¹⁰ De Beaufort stuurde de prins toen een rapport 'der Gedeputeerden van Zeeland' dat hem in vertrouwen ter hand was gesteld. Dit moet het rapport zijn geweest dat burgemeester Verelst en zijn collega's op 30 november aan de Raad van State hadden uitgebracht met hun visie op de verdedigingswerken in Staats-Vlaanderen. De Beaufort had het waarschijnlijk van de Oranjegezinde Verelst of van diens zoon Dirk Hubert (lid van de Raad van State) gekregen.

De prins bedankte De Beaufort op 20 december voor de toezending¹¹ en voegde daaraan toe: 'Ik wenste wel dat UE geleentheid hadt mij eene goede kaart van dit district te beschicken, Burmania¹² heeft mij gesegt dat bij Husson¹³ all seer goede caerten te vinden zijn. Is er ook geen gedrukt plan van Sluis te krijgen (?)'. De Beaufort heeft zich vanuit Den Haag ingespannen om aan de wensen van de prins te voldoen. Hij wist enkele gedrukte kaarten te bemachtigen en, blijkbaar op de hoogte met Hattinga's kartografische bezigheden, verzocht hij zijn achterneef Pieter Bernard in Tholen om inlichtingen. Daarop kreeg hij antwoord van Hattinga zelf¹⁴:

'Hoog Edel Gestrenge heer,

Door UEdGestr. missive aan den Heer Beaufort Raadt alhier, vernomen hebbende, dat Syn Hoogheit den Heere Prince van Oranje gaarne een accurate kaart van Staatsvlaanderen, en bijzonder van Sluijs, het Lant van Cadsant etc: soude hebben: waaraan ik / niet bepaalt zynde / ten vollen soude kunnen voldaan hebben, nadien ik uyt enkele liefhebberie door een onophoudelyken arbeyt van veele Jaaren toegelegt hebbe, om een accurate kaart van Staatsvlaanderen te maaken, met geen ander voornemen, om al die stil bij mij andere liefhebberie te laten berusten: en vervolgens het minst daarop denkende, wierd mij den 14 September 1744 door haar Ed: Mog: de Rade van Staten eene missive Resolutie toegesonden, meldende, dat het den Raadt aange-naam soude zijn, indien ik de gemelde kaart aan haar Ed: Mog: wilde vertoonen, waar op ik selve, wegens het sieke saisoen als Doctor geoccupeert zijnde, niet konnende overkomen, mijn soontje daar mede na den Haag gesonden heb, die deselve aan den Raadt vertoont hebbende, den 28 Sept: A^o: 1744 een Resolutie by de Ed: Mog: Raadt van State genomen wierdt, om mij toe te leggen vijftien hondert guldens, bij aldien ik die Kaart voor het Lant wilde maaken, mits ik sorge droeg, dat die niet gedrukt of gecopieert wierdt, ook zelfs na mijn dood: door welke bepalinge ik niet in staat ben, om een volkomen Kaarte, soo als boven gemelt is te bezorgen.

Egter sijn onder dees Resolutie geen particuliere kaarten en stukken van Staatsvlaanderen begrepen, die accuraat sijn, soo als ik een ganschen Atlas selve opgemaakt of gecopieert hebbe (alle op eender groote van atlas papier) van Staatsvlaanderen, als het Lant van Cadsant, Sluys met het omleggende Lant en fortten, Axel en Neusen Ambacht, Hulst met sijn fortten, Het Lant van Hulst, het Lant van Waas, en andere stukken ten getale van 60 à 70 stuks. Waar van ik versekert ben, dat niemant in de Republijk, (de Raadt van Staten zelfs niet uytgesondert) diergelyke Versaamelinge van Staatsvlaanderen heeft. Bij aldien nu sijn Hoogheit van den gemelden Atlas geliefde voorsien te zijn, zoude die te Breda aan sijn Hoogheit kunnen vertoont werden, of door mij selven, als ik mij absenteeren konde, of door mijn soontje: waar van UEdGestr sijn Hoogheit alsdan soude konnen berigten; en diens aangaande sijn Hoogheits intentie aan mij doen weeten. Eyndigende blyve na onderdanigste dienstpresentatie met het uysterste respect.

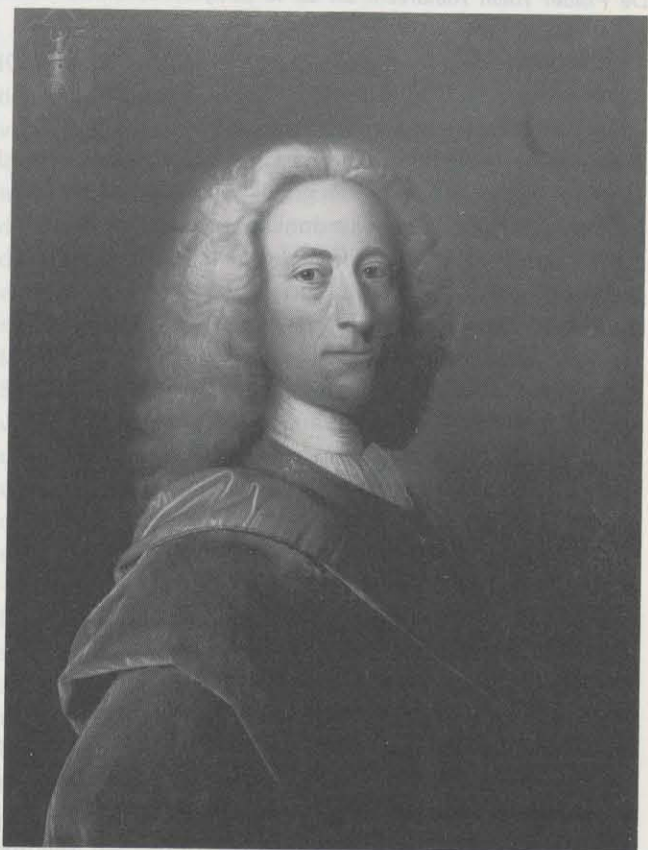
Hoog Ed: Gestr: Heer.

UEd: Gestr: ootmoedigen Dienaar
(get:)

W:T: Hattinga.

Tholen den 6 Januarij
A:^o 1745.'

De Beaufort stuurde deze brief op 9 januari 1745¹⁵ door naar de prins in Breda, met de aankondiging dat hij de bemachtigde gedrukte kaarten zo spoedig mogelijk

Pieter Benjamin de Beaufort (1688-1776). Olieverf op doek door B. Accama, 1737. Particuliere collectie. Foto Iconografisch Bureau, 's-Gravenhage.

zou toezenden en wat betreft de 'Medicinae Doctor' Hattinga: '... een kundig Mathematicus zynde, en offschoolen zig aan den Raad van Staten alhier ten opzichte van het maken van een *generale kaart* heeft geengageert, agte ik, dat UWE Hoogheit met de door hem aangeboden particuliere kaarten het oogmerk sal kunnen bereiken'. Op 12 januari¹⁶ volgen dan de gedrukte kaarten:

1. 'een generale kaart, gemaakt door Le Rouge te Parijs';
 2. 'een particuliere kaart van een Gedeelte soo van Oostenrijk als Staatsvlaanderen, waar bij de steden en plaatsen van Gend tot Antwerpen, met de Linien en nieuw gemaakte Forten wel het accuraatste bevonden worden, gemaakt bij Anna Beek in den Hage';
 3. 'die van het Oost-vrije in Vlaanderen gedrukt bij Ottens, is van ouder Datum, hoewel distincter dan andere';
 4. 'een nieuwe generale kaart van het Graafschap Zeeland, gemaakt door Visser en verbeterd door Ottens'.
- De Beaufort besloot zijn brief van 12 januari in het vertrouwen dat Hattinga, op uitnodiging van de prins in Breda, aan diens wensen zou kunnen voldoen.

Uit het voorgaande maken we op dat;

- Prins Willem op 20 december 1744 nog niet op de hoogte was van de karteeropdracht die Willem Tiberius Hattinga op 28 september van de Raad van State had ontvangen;
- raad Pieter Benjamin de Beaufort, waarschijnlijk door vroegere ontmoetingen in Staats-Vlaanderen of in Zeeland,¹⁷ al dan niet in familieverband,¹⁸ wél gehoord had van Hattinga's kartografische werk;
- het contact tussen de Prins van Oranje en Hattinga door De Beaufort werd gelegd;
- Hattinga's atlas van Staats-Vlaanderen begin 1745 nog slechts bestond uit 60 à 70 kaarten, tegen de ruim 130 kaarten die de Raad van State op 3 september van dat jaar bij de dokter zou kunnen bestellen.

Het is niet gebleken dat Hattinga de prins in de winter van 1745 te Breda heeft bezocht en waarschijnlijk is het ook niet. Hattinga schreef in 1759¹⁹ dat hij in 1746 een deel van zijn atlas van Staats-Vlaanderen te Breda aan de prins toonde en dat hij als aandenken een 'kostelijk silver spoelvat' kreeg. Waarschijnlijker is het dus dat Hattinga zich in 1745 bij de prins liet vertegenwoordigen door zijn zoontje David (geboren 7 april 1730), evenals hij dat in september 1744 bij de Raad van State had gedaan. En dááaraan zou David 'in zijn viertiende jaar een spoelvat met de wapens van zijn Hoogheit daarop gegraveert' ter herinnering hebben overgehouden,²⁰ een geschenk dat zijn vader dus eerst in 1746 ten deel zou vallen.

David was niet alleen een doortastende jongen, maar ook een begaafd tekenaar. Van zijn hand is de 'Kaarte van het Eyland van Tholen, Nieuw Vosmaar, en Philipland', in 1745 op 15-jarige leeftijd getekend naar de metingen door zijn vader verricht in 1743 en 1744. David mocht de kaart opdragen aan de eerder genoemde mr.

Johan Bodel, vanwege Zeeland zitting hebbend in de Raad van State.²¹ Bodel moet dus belangstelling voor de Hattinga-kartografie hebben gehad en daarom is het verleidelijk om aan te nemen dat hij de raad in 1744 hierop attendeerde. Eenzelfde kaart werd vroeg in 1745, waarschijnlijk ter gelegenheid van zijn veronderstelde bezoek aan Breda, door een 14-jarige David Hattinga opgedragen aan Prins Willem van Oranje.²² Blijkbaar was Davids kunststuk het relatiegeschenk dat de Hattinga's aanboden aan hun Tholense opdrachtgevers.

Een prinselijke kaart van Staats-Vlaanderen?

1745 werd een roerig jaar. De Fransen drongen verder op in de Oostenrijkse Nederlanden en bedreigden, vooral na hun overwinning bij Fontenoy in mei, de grenzen van de republiek en de Nassause domeinen daarbinnen. Dokter Hattinga leverde 31 augustus de Raad van State de bestelde kaart van Staats-Vlaanderen en kreeg, ingevolge een verzoek van de Staten van Zeeland van 30 juli, toestemming een kopie te maken.²³ De raad drong wel aan op strikte geheimhouding van de militair-strategisch belangrijke kaart.²⁴ Op 3 september kreeg Hattinga van de Raad van State opdracht een kopie te leveren van zijn atlas van Staats-Vlaanderen²⁵, die hij daags tevoren had getoond en die Prins Willem, vroeg in 1745, ten dele onder ogen moet hebben gehad. Het is opmerkelijk dat Hattinga op 31 augustus wél het verzoek van de Zeeuwse staten om een kopie van zijn kaart van Staats-Vlaanderen te maken aan de Raad van State overbracht, maar (eerder) niet het verzoek van gelijke strekking van de prins, dat hem eind december 1744 via Pieter Benjamin de Beaufort moet hebben bereikt.

Of zou de prins bij Hattinga tóch een (gedeeltelijke) kaart van Staats-Vlaanderen hebben kunnen bestellen? Een opmerking die Prins Willem op 15 augustus 1745 op Het Loo aan het papier toevertrouwde²⁶ doet dit vermoeden: 'Ik wenste nu wel dat de caert van dat gedeelte van Vlaanderen dat onse Tolenaerse Doctor maekt klaer was dan zoude ik alles wel kunnen naegaen'. Denkelijk heeft De Beaufort daarop Hattinga geschreven, zodat hij op 25 september kon rapporteren:²⁷ 'Doctor Hattinga heeft mij beandwoordinge gedaan op de vereysten kaarten t gene de eer heb hierbij te voegen waaraan ik de vryheyd neem my te gedragen'. En dan op 3 oktober de reactie vanuit Het Loo²⁸: 'Ik renvoieer UE ook hierbij de brief van den Heer Hattinga. Het sal mij aengenaam zijn hoe eerder ik de bewuste Atlas sal kunnen bekoomen, en het is billijk dat ik hem het selve daer voor geeve als den R: van Staeten. Ik sal in Vrieslandt sondeeren of er geneigtheit is die Caert te acquireeren om door dat middel of er ook toe te geraeken'.

Hieruit is op te maken dat:

- het overleg van eind 1744/begin 1745 resulteerde in de bestelling door de prins van een niet onder het embargo van 28 september 1744²⁹ vallende versie van Hattinga's kaart van Staats-Vlaanderen, of een deel daarvan;

schiedenis van de Hattinga-kartografie danken we in de eerste plaats aan de grondlegger Willem Tiberius Hattinga zelf, die zich uitvoerig verantwoordde in zijn voorwoord bij zijn atlassen van Staats-Vlaanderen en Staats-Brabant. Hierin, en in de latere geschiedschrijving, treden de relaties van de Hattinga's met de Raad van State op de voorgrond. Hattinga noemt, naast die met de Staten van Zeeland, zijn contacten met de Prins van Oranje; die zouden al in 1744 of 1745 hebben bestaan. We weten dat hij en zijn zoons in de winter van 1748-'49 ook de kaartenverzamelingen van de prins mochten doorneemen en dat de laatste in februari 1749 David en Anthonij opdroeg de gehele provincie Zeeland in kaart te brengen. De prins handelde hier in zijn functie van kapitein-generaal van de Unie, maar kennelijk wel op grond van gegroeide persoonlijke relaties. Deze relaties waren belangrijk, want na het voortijdig overlijden van de stadhouder in oktober 1751 ging het bij de Hattinga's aan opdrachten ontbreken.

Hoe waren die relaties tot stand gekomen? Het antwoord daarop is gegeven: het was Pieter Benjamin de Beaufort, raad en rekenmeester van de prins die in 1745 diens aandacht op het kartografisch werk van Willem Tiberius Hattinga vestigde, en wel naar aanleiding van de militaire situatie in Staats-Vlaanderen.

VERANTWOORDING

Gaarne betuig ik mijn eerbiedige dank aan Hare Majesteit de Koningin voor de toestemming die zij mij verleende om het Koninklijk Huisarchief te raadplegen en de resultaten te publiceren. Evenzeer ben ik dank verschuldigd aan Prof. dr. M.C. Hattinga Verschure voor de toestemming die hij mij gaf om gegevens die ik aan het Familiearchief Hattinga Verschure mocht ontleenen, te gebruiken. De toegankelijkheid van het familiearchief De Beaufort, in bewaring gegeven aan het Rijksarchief in de Provincie Utrecht was onmisbaar bij het tot standbrengen van deze bijdrage. Drs. K. Zandvliet van het Algemeen Rijksarchief was mij behulpzaam bij het traceren van de herkomst van de kaart van Tholen.

NOTEN

- ARA : Algemeen Rijksarchief, 's- Gravenhage
 FaDB : Familiearchief De Beaufort, Rijksarchief Utrecht
 FaHV : Familiearchief Hattinga Verschure
 NDRH : Archief Nassause Domeinraad, inventaris Hingman, ARA
 RvS : Archief Raad van State, ARA

1. C. de Waard, *Rijksarchief in Zeeland. Inventaris van kaarten en tekeningen*. - Middelburg 1916, blz. XXXVI-XLIX.
2. Voor samenvattingen en verwijzingen naar oorspronkelijke literatuur, zie: C. Koeman, *Geschiedenis van de kartografie van Nederland*. - Alphen aan den Rijn 1983 en F.W.J. Scholten, *Militaire topografische kaarten en stadsplattegronden van Nederland 1579-1795*. - Alphen aan den Rijn 1989. R.M. Haubourdin wees in de kaart van Staats-Vlaanderen uit 1745 van dokter W.T. Hattinga: uit liefhebberij of diplomatie? in: *Caert-thresoor* 1985, blz. 2-9, op vroegere contacten tussen W.T. Hattinga en de Raad van State.
3. NDRH, inv. no. 97, notulen 10 aug. 7 en 15 dec. 1739; RvS, inv. no. 839^{III}, (ingek. miss.), rec. 21 aug. 1739 en inv. no. 841^I (ingek. miss.) 10 nov. 1739, beide van P. de la Rocque c.s.

4. RvS, inv. no. 867^I (ingek. miss.), rec. 14 sept. 1744.
5. RvS, inv. no. 256, fol. 1457 (res. 14 sept. 1744).
6. zie Haubourdin.
7. RvS, inv. no. 862^I (ingek. miss.), rec. 22 okt. 1743.
8. RvS, inv. no. 1916^{IV}; zie ook ARA, Aanwinsten 1e Afd., 1931 X-11.
9. De door plaatselijke 'taverniers' en Tholense veerlieden ingediende rekeningen getuigen van het bezoek (NDRH, inv. no. 9325, fol. 146) en W.T. Hattinga tekende, waarschijnlijk naar aanleiding daarvan in 1744, en bij uitzondering in opstand, zijn fraaie 'Plan van de Stad en Kasteel van St. Maartensdijk (als facsimile opgenomen in map 8 van *Topografische kaarten en plattegronden van de Hattinga's 1724-1755*. Alphen aan den Rijn 1977)
10. Kon. Huisarchief Archief, Willem IV (A 17), inv. no. 173, 16 dec. 1744 Pieter Benjamin de B. aan Pr. van Oranje.
11. FaDB, inv. no. 206, 20 dec. 1744 Pr. van Oranje aan Pieter Benjamin de B.
12. Kwartiermeester-generaal Gemme Onuphrisus van Burmania (1697-1759), door Scholten genoemd in verband met de militaire kartering van de republiek, was tevens in persoonlijke dienst van de Oranjes.
13. Johannes Martinus Husson was uitgever en verkoper van kaarten en boeken in Den Haag.
14. FaDB, inv. no. 208, 6 jan. 1745, W.T. Hattinga aan Pieter Benjamin de B. (kopie).
15. FaDB, inv. no. 206, 9 jan. 1745, Pieter Benjamin de B. aan Pr. van Oranje (kopie).
16. FaDB, inv. no. 208, 12 jan. 1745 Pieter Benjamin de B. aan Pr. van Oranje (kopie).
17. '... tot Lillo komende, heb ik 17 jaren aldaar, mitsgaders in en omtrent Hulst en in het grootste gedeelte van Staats-Vlaanderen de Practijk geoeffent. . . ' (W.T. Hattinga in Haubourdin, blz. 5; vergel. noot 18).
18. Dat Hattinga betekenis hechtte aan een aanwijsbare relatie met de familie De Beaufort blijkt uit de door hemzelf omstreeks 1760 opgestelde genealogische staten, die prof. dr. J.C.M. Hattinga Verschure mij ter inzage gaf.
19. FaHV, doss. E no. 7, memorie 13 feb. 1759 aan Willem en Charles John Bentinck.
20. De Waard, blz. XLVII.
21. Coll. Bodel Nijenhuis, portef. 50 no. 113; zie ook *Kaarten met geschiedenis 1550-1800* (red. D. de Vries), Utrecht 1989, blz. 50-52.
22. ARA, Afdeling Kaarten en Tekeningen, VTH 2782A. Drs. K. Zandvliet (ARA) was mij behulpzaam door deze kaart te identificeren met een gelijknamige kaart voorkomende op de 'Inventaris van de Caerten gehorende tot de Domeijnen en goederen nagelaten bij Zijne Con.^e Maj.^t van Groot Britt^{en} Willem de derde glorië: mem: ... Decem: 1729', fol. 24, no. 10 (ARA, Afd. Kaarten en Tekeningen); deze inventaris werd na 1729 bijgewerkt.
23. De Waard, blz. XL-XLI.
24. RvS, inv. no. 535, fol. 82v, 31 aug. 1745, Raad van State aan Staten van Zeeland.
25. De Waard, blz. XLI-XLII.
26. FaDB, inv. no. 206, 15 aug. 1745, Pr. van Oranje aan Pieter Benjamin de B.
27. Ibid., 25 sept. 1745, Pieter Benjamin de B. aan Pr. van Oranje (minuut).
28. Ibid., 3 okt. 1745, Pr. van Oranje aan Pieter Benjamin de B.
29. De Waard, blz. XXXIX-XL.
30. L. Aardoom en B. Woelderink, Prins Frederik's Hattinga-atlas, in 1795 en 1814 een begeerde oorlogsbuit. In: *Ned. Archievenblad* 93 (1989), blz. 205-217.
31. W.J.M. Hoogendoorn-Beks en J.C.M. Hattinga Verschure, *De Hattinga's en hun topografische atlassen*, Alphen aan den Rijn 1977, blz. 8.
32. FaHV, doss. E no 4^b. Hattinga's blijkbaar persoonlijke vriend domeinraad De Beaufort zal de kaart van Willemstad goed hebben kunnen gebruiken op zijn voorgenomen dienstreis naar die stad, mede in verband met de

geprojecteerde vergroting van de haven die de Rotterdamse architect David van Stolk in kaart had gebracht (NDRH, inv. no. 106, notulen 4 maart 1748).

SUMMARY

De Beaufort of Zeeland, Hattinga's connection to the Prince of Orange.

Because of the War of the Austrian Succession (1740-1748) the cartographic work of Doctor Willem Tiberius Hattinga aroused the interest of both the Council of State and of Willem Karel Hendrik Friso, Prince of Orange and future Stadtholder of the Republic of the United Provinces. The Council of State's involvement from 1744 onwards is well known and

documented, but why and on which occasion Hattinga, as early as 1744 or 1745, was introduced to the Prince of Orange, is not quite clear. It turned out that Pieter Benjamin de Beaufort (1688-1777), the prince's adviser in matters concerning his properties in the Provinces of Zeeland, was instrumental in this respect. The story is presented and the relevant correspondence is quoted. This reveals the prince's early military interest in Hattinga's secret map of Dutch Flanders and in his atlases in preparation. It is fairly certain that Doctor Hattinga's relation to the De Beaufort family contributed to this course of events. Through the influence of the prince, who was to become general commander of the Dutch land and naval forces in 1747, this course ultimately led to a breakthrough in Dutch topographic mapping around the middle of the 18th century.

Varia Cartographica

14th International Conference on the History of Cartography 14-19 Juni 1991, Uppsala - Stockholm

Deze internationale conferentie, die eens in de twee jaar gehouden wordt, vindt dit keer in Zweden plaats.

Het wetenschappelijk programma is voornamelijk gewijd aan de volgende onderwerpen:

kadastrale kaarten

middeleeuwse kaarten

militaire kaarten

kartering van de Poolgebieden en van de Oostzee

Verder worden excursies georganiseerd naar de Linnaeustuin en het museum in Uppsala en naar het kasteel Skokloster.

In deze week wordt ook een tentoonstelling geopend in het Koninklijk Leger Museum in Stockholm.

Tevens bestaat de mogelijkheid deel te nemen aan een zgn. 'post-conference tour' van 19-22 juni vanuit Stockholm naar Helsinki, waar o.a. de A.E. Nordenskjöld collectie bezocht wordt, en naar verschillende bibliotheken in Leningrad.

Het organiserend comité staat onder voorzitterschap van prof. Ulla Ehrensverd van het Koninklijk Militair Archief te Stockholm.

Algemene inlichtingen zijn verkrijgbaar bij: INHOC c/o Stockholm Convention Bureau, P.O. Box 6911, S-10239 Stockholm, Zweden. Tel. 09-46 8 23 09 90

Fax 09-46 8 34 84 41.

Uitgave bundel Geschiedenis van de Topografische Kartering van Nederland n.a.v. studiedag 23 juni 1990

Op 23 juni 1990 werd door de Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie een studiedag gehouden. Het dagthema was *De geschiedenis van de Topografische Kartering van Nederland*. De aanleiding voor de keuze voor dit thema was het 175-jarig bestaan van de Topografische Dienst. De gepresenteerde lezingen werden onlangs in artikelvorm uitgewerkt en gebundeld. Bijdragen werden geschreven door Prof. Ir. L. van Zuijlen (Over 175 jaar kaarten en kaartenmakers. N.b. Dit artikel geeft een overzicht van de geschiedenis van de Topografische Dienst), H.J. de Zoete (De fotografie in dienst van de kaartvervaardiging: de procédés van Charles A. Eckstein en de Topografische Inrichting), Drs. P.P.W.J. van den Brink (Jean Baptiste de Bouge en de Choro-Topografische Kaart der

Noordelijke Provinciën van het Koninkrijk der Nederlanden: de kaartredactie bij het Dépôt-Generaal van Oorlog: 1806-1810 (= de Kaart van Krayenhoff)), Dr. J.J.J.M. Beenakker (De kwaliteit van de Topografisch Militaire Kaart 1:50.000 voor het historisch geografisch onderzoek, P.J. Nugter (De gedrukte topografische kaart 1:25.000 van Nederland: 1866-1990) en Drs. P.W. Geudeke (Land in kaart. N.b. Een artikel over de expositie die ter gelegenheid van het 175-jarig jubileum in de zomermaanden van 1990 in het Voorlichtingscentrum van het Ministerie van Defensie in Den Haag gehouden werd. Ook wordt ingegaan op het speciaal hiervoor ontworpen affiche).

De bundel (106 pagina's, geïllustreerd, onder redactie van Drs. M.M.Th.L. Hameleers) is te bestellen door overmaking van f 20,- (= inclusief verzendkosten) naar girorekening 579700 ten name van Utrechtse Geografische Studies, te Utrecht, onder vermelding van: Geschiedenis van de Topografische Kartering van Nederland. De bundel is af te halen tegen contante betaling van f 15,- bij het secretariaat van de Vakgroep Kartografie, Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen, Rijksuniversiteit Utrecht, Heidelberglaan 2, Utrecht, vóór 12.30 uur, tel: 030-534341).

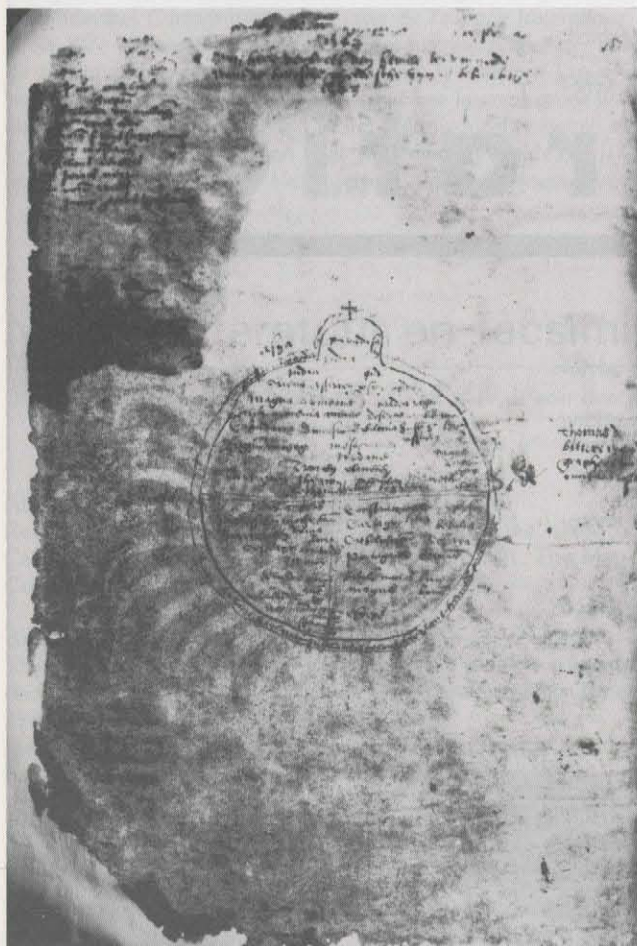
Registers Tentoonstellingscatalogi

Een algemeen gehoorde kritiek op de catalogi die verschenen zijn ter gelegenheid van de Internationale Conferentie voor de Geschiedenis van de Kartografie was dat deze, met uitzondering van 'In de Gekroonde Lootsman', geen van allen van een register op persoonsnamen was voorzien. Om in deze omissie te voorzien hebben Jan Werner, Henk Deys en Ernst van Keulen op verzoek van de redactie van Caert-Thresoor alsnog registers op de overige catalogi samengesteld. Deze indices zijn te verkrijgen door overmaking van f 7,50 op gironummer 1670043 t.n.v. Drs. M.M.Th.L. Hameleers te Maarssen onder vermelding van 'Registers catalogi'.

Vondst T in O-kaart

De heer A.F. Wennekes, werkzaam bij het Rijksarchief in Zee-

land, stuurde de redactie een bericht over de volgende vondst in één van de archieven. Bij de restauratie van een leren band uit het archief van de vierschaar van Aardenburg, rol van boetstraffelijke en civiele zaken 1538-1547 (Rechterlijke Archieven Zeeuws-Vlaanderen, inv.nr. 1382), zat aan de binnenzijde van de voorkant een vel papier (watermerk P met dwarsstreep, ca. 1486) met daarop getekend een T in O-kaart. Een stukje boven de kaart staan aantekeningen uit 1543: 'Om heere verbreet den hemele tes van noode / want de kercsche gheldersche zijn utbekeert ...' Rechts van de kaart staat: 'Thomas de / Bittere 1546 / grapheus huiusque / umfalis Oostburgensis'. (tekenaar van deze kaart te Oostburg). Thomas de Bittere is mogelijk de klerk of griffier van de vierschaar, of een pater van de St. Bataafskerk. Aangezien de doop-, trouw- en begraafboeken van Aardenburg in 1940 ver-

brand zijn, waren er vooralsnog geen verdere gegevens over De Bittere te vinden.

De kaart zelf heeft een afmeting van 10,5 x 9,5 cm.

Lida Ruitinga

GO-cursussen Kaart- en atlasbeheer

De GO organiseert van eind januari 1991 tot eind mei 1991 zes vervolgmogelijkheden die deel uitmaken van de opleiding Kaart- en atlasbeheer. Deze modules worden gevolgd door de cursisten van de opleiding. Daarbij staat de deelname ook open voor degenen die belangstelling hebben en in de praktijk werkzaam zijn.

De vervolgmogelijkheden worden gegeven op dinsdagen van 10.00-17.00 uur. Tenzij anders vermeld, vinden de cursussen plaats te 's-Gravenhage. Een excursie kan deel uitmaken van het cursusprogramma.

De zes cursussen zien er als volgt uit:

A. *Moderne Kartografie:* 29 januari, 5 en 12 februari
Bespreking van diverse kaarttypen: wijze en doel van vervaardiging, inhoud en gebruik van kaarten, belangrijke Nederlandse kaartseries. Een excursie maakt deel uit van de cursus.

B. *Geschiedenis van de kartografie:* 19 en 26 februari
Punten van aandacht in deze cursus zijn: een inleiding over de ontwikkeling van de vervaardiging van kaarten tot aan de 20e eeuw, overheidskartografie en particuliere kartografie. De cursus wordt afgesloten met een excursie.

C. *Kennis van afbeeldingen:* 5, 12 en 19 maart
Behandeld worden de technische en inhoudelijke aspecten van de vervaardiging van tekeningen, prenten en technische tekeningen sinds de 15de eeuw, alsmede identificatie- en dateringmethoden.

D. *Kennis van foto's en audiovisuele media:* 26 maart en 9 april
Op de eerste cursusdag komen aan de orde: de kennis van foto's (met o.a. de toegepaste fotografische technieken en de uiterlijke kenmerken ervan). Op de tweede cursusdag wordt ingegaan op diverse aspecten van de audiovisuele media (o.a. geschiedenis van de vervaardiging, dragers, beeld- en geluidsregistratie, documentaire betekenis, specifieke beschrijvings- en ontsluitingsaspecten).

E. *Gebruik van kaarten en afbeeldingen ten dienste van de geografie, in het bijzonder de kennis van het stedelijk en landelijk gebied:* 7 en 14 mei
In deze cursus komen o.a. de volgende onderwerpen aan bod: oude en nieuwe kaarten als geografische informatiedragers, inhoud en gebruik van diverse thematische kaarten, landschap, dorp, stad en metropool gezien vanuit geografie en kartografie)

F. *Afbeelding van de historie en van het maatschappelijk leven:* 21 en 28 mei
Aan bod komen o.a.: het verschijnsel 'historische atlas', de afbeelding als historische (hulp)bron, spot- en zinneprenten als vorm van actuele verslaggeving.
Een excursie maakt deel uit van de cursus.

De kosten per cursus bedraagt f 290,—.

Voor inschrijving en verdere inlichtingen kunt u zich wenden tot: Stichting GO, Celebesstraat 89, 2585 TG Den Haag. Tel. 070 - 3 51 23 80.

*Laat zoals zovelen ook ùw
Caert-Thresoor inbinden.*

*Keuze uit: linnen,
half-linnen,
leer-linnen.*

Billijke prijzen. 072-337352.

Grontmij's dienstverlening ontwikkelde zich vanuit de landinrichting. Het advies- en ingenieursbureau heeft grote kennis op het gebied van de cultuurtechniek: bodemkunde, waterhuishoudkunde, waterbeheersing, landmeetkunde en kartografie.

Grontmij opereert met een grote verscheidenheid aan werken in het landelijk gebied.

Maakt ontwikkelingsplannen, realiseert vrije-

kartografie

tijdsvoorzieningen, doet voorstellen voor natuurbeheer, geeft milieutechnische advie-

zen op gebied van transport en verwerking van afval, geeft beheerrichtlijnen. Wie Grontmij inschakelt beschikt over een aanmerkelijke hoeveelheid extra kennis en ervaring.

infrastructuur en

landinrichting.

Telt 1350 medewerkers.

Heeft in elke provincie een

vestiging. Exporteert

expertise via haar

buitenlandse dochters en

deelnemingen. Bestaat dit

jaar driekwart eeuw.

Hoofdkantoor

De Holle Bilt 22
Postbus 203
3730 AE De Bilt
Tel. (030) 207911
Fax. (030) 200174

Grontmij

MILIEU ■ INFRASTRUCTUUR ■ LANDINRICHTING

Grontmij landmeetkunde

Bilthovenseweg 33
Postbus 203
3730 AE De Bilt
Tel. (030) 212411
Fax. (030) 210710

Zuiderwagenplein 2
Postbus 1030
8200 BA Lelystad
Tel. (03200) 27470
Fax. (03200) 21559

Besprekingen

Luxembourg en cartes et plans: cartographie historique de l'espace luxembourgeois XVe-XIXe siècle / M. Watelet. Tielt: Lannoo 1989. - 160 p.: ill. - ISBN 90-209-1697-1 m

In de bekende serie kartografische plaatwerken van Lannoo (Tielt) verscheen in 1989 *Luxembourg en cartes et plans*, samengesteld door Marcel Watelet, Luxemburger van geboorte. De ondertitel *Cartographie historique de l'espace luxembourgeois XVe-XIXe siècle* geeft terecht het historisch karakter van dit prachtige boekwerk weer. Dankzij het feit dat het Luxemburgse grondgebied vroeger meer dan twee keer zo groot was als vandaag zijn ook gebieden in het tegenwoordige België en West Duitsland weergegeven. Het grootste deel van de ca. 100 opgenomen kaarten is in kleur gereproduceerd. Hoewel veel

opgenomen materiaal uit Belgische archieven afkomstig is, is opvallend veel werk weergegeven uit de Berlijnse Staatsbibliotheek (voor een deel uit de befaamde collectie-Nothomb). Ook uit 'ons' Algemeen Rijksarchief zijn enkele kaarten opgenomen. Het boek lijkt op het eerste gezicht een kijkboek, maar Watelet geeft (in het Frans) in een aantal hoofdstukken veel historische en kartografische informatie die van Engelse en Duitse samenvattingen zijn voorzien. Elke afgebeelde kaart wordt begeleid door informatie in de drie talen. De Nederlandse militaire kartografie komt aan de orde (Van Gorkum), en Jacob van Deventer blijkt er ook gewerkt te hebben (in het, thans Belgische Chiny). De helft van de opslag is afgenomen door de Luxemburgse Kredietbank, die het werk gesponsord heeft.

H.P. Deys

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

Inzendingen voor deze rubriek aan: drs. P.P.W.J. van den Brink, Geografisch Instituut, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht.

AUGUSTYN, R. EN G. MCLAUGHLIN.

Related but undiminished: Van Loon's chart of the Island of California / Augustyn, R. en G. McLaughlin. - In: *The Map-Collector* 52(autumn 1990), p. 38-40.

BARBER, P.

The christian knight, the most christian king and the rulers of darkness / P. Barber. - In: *The Map-Collector* 52(autumn 1990), p. 8-13.

Bespreking van de 'christian knight'-kaart van de wereld door Jodocus Hondius, 1596-1597.

BEENAKKER, J.J.J.M.

De kwaliteit van de topografische militaire kaart 1:50.000 voor het historisch-geografisch onderzoek / J.J.J.M. Beenakker. - In: *Geschiedenis van de topografische kartering ...* (Zie elders in deze lijst), p. 68-75.

BRINK, P. VAN DEN,

Jean Baptiste de Bouge en de choro-topographische kaart der Noordelijke provinciën van het Koninkrijk der Nederlanden: de kaartredactie bij het Depot-Generaal van Oorlog (1806-1810) / P. van den Brink. - In: *Geschiedenis van de topografische kartering ...* (Zie elders in deze lijst), p. 46-67.

COPPENS, C.

Een berekende ezelsliefde: Gemma Frisius, Tristan L'Hermite en Blaeu junior in een rekenkundige rij: met een lijst van Gemma Frisius-edities in de UB [Leuven] / C. Coppens. - In: *Ex Officina. Bulletin van de Vrienden van de Leuvense Universiteitsbibliotheek* 5(1988), p. 160-182.

COPPENS, C.

Peter Cachierius & Laurent de Vos: een addendum en wat meer / C. Coppens. In: *Ex Officina. Bulletin van de Vrienden van de Leuvense Universiteitsbibliotheek* 6(1989), p. 112-123.

Aanvulling op het eerdere artikel over de edities van Gemma Frisius.

DONKERSLOOT-DE VRIJ, Y.M.

Oude kaarten: welke zijn er van het Kromme Rijngebied en waar zijn ze te vinden? / Y.M. Donkersloot-De Vrij. - In: *Tussen Rijn en Lek: tijdschrift voor de geschiedenis van het gebied tussen Kromme Rijn en Lek* 24(1990), 3(september), p. 10-27.

GESCHIEDENIS

Geschiedenis van de topografische kartering van Nederland: bewerkte lezingen gehouden op de jaarlijkse studiedag van de Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie op 23 juni 1990 te Den Haag / onder redactie van Marc Hameleers; [met bijdragen van] J.J.J.M. Beenakker ... [et. al]. - Utrecht, 1990. - 106 p.: ill. - Prijs f 15,— (bij afhalen) f 20,— (bij bestellen) **Zie opmerking in de rubriek Varia Cartographica.**

GEUDEKE, P.W.

Land in kaart / P.W. Geudeke. - In: *Geschiedenis van de topografische kartering ...* (Zie elders in deze lijst), p. 96-102.

KADASTRALE

Kadastrale Atlas van Noord-Holland 1832. - Haarlem, 1990. - Dl. 1: Uitgeest / [onder red. van W.J. van den Berg]. - 64 p.; met 14 krt. - ISBN 90-73358-01-9. - Prijs f 37,50. Af te halen bij het Rijksarchief in de Provincie Noord-Holland, Kleine Houtweg 18, Haarlem of door overmaking van het bedrag (+ f 5,— portokosten) op postgiro 4382415, t.n.v. Penningmeester Kadastrale Atlas te Badhoevedorp, met vermelding van het gewenste deel.

KADASTRALE

Kadastrale Atlas van Noord-Holland 1832. - Haarlem, 1990. - Dl. 2: Alkmaar / [onder red. van W.J. van den Berg]. - 128 p.; met 16 krt. - ISBN 90-73358-02-7. - Prijs f 42,50. Af te halen bij het Rijksarchief in de Provincie Noord-Holland, Kleine Houtweg 18, Haarlem of door overmaking van het bedrag (+ f 5,— portokosten) op postgiro 4382415, t.n.v. Penningmeester Kadastrale Atlas te Badhoevedorp, met vermelding van het gewenste deel.

NUGTER, P.

De gedrukte topografische kaart 1:25.000 van Nederland (1866-1990) / P. Nugter. - In: Geschiedenis van de topografische kartering ... (Zie elders in deze lijst), p. 76-95.

RESPONSES

Responses to J.B. Harley's article 'Deconstructing the map' published in the last issue of *Cartographica* (volume 26, number 2, Summer 1989, pp. 1-20) / [met bijdragen van o.a. M.H. Edney, A. Godlewska, C. Jacob en K. Zandvliet]. - In *Cartographica* 26(1989), p. 89-127.

WORTEL, TH.P.H.

Adriaen Anthonisz. de vestingbouwer / Th.P.H. Wortel. - In: *Uit de geschiedenis van Alkmaar en omgeving* / Th.P.H. Wortel. - Bergen, 1990. - p. 175-218.

WORTEL, TH.P.H.

De vesting Alkmaar anno 1753 / Th.P.H. Wortel. - In: *Uit de geschiedenis van Alkmaar en omgeving* / Th.P.H. Wortel. - Bergen, 1990. - p. 117-136.

ZOETE, J. DE.

De fotografie in dienst van de kaartvervaardiging: de procédé's van Charles A. Eckstein en de topografische inrichting / J. de Zoete. - In: *Geschiedenis van de topografische kartering ...* (Zie elders in deze lijst), p. 37-45.

ZUYLEN, L. VAN,

Over 175 jaar kaarten en kaartenmakers / L. van Zuylen. - In: *Geschiedenis van de topografische kartering ...* (Zie elders in deze lijst), p. 11-36.

Ontvangen Publikaties Buitenland

Austria Picta. Österreich auf alten Karten und Ansichten: Ausstellung der Kartensammlung der Österreichischen Nationalbibliothek, Prunksaal 11 Mai bis 8. Oktober 1989: Handbuch und Katalog / hrsg. von F. Wawrik und E. Zeilinger. - Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1989., 414 p. - ISBN 3-201-01476-1

Een rijk geïllustreerde geschiedschrijving van de Oostenrijkse kartografie vanaf de middeleeuwen, met een bijzondere nadruk op thematisch-kartografische aspecten. De objectbeschrijvingen zijn minder uitvoerig, maar niettemin voorzien van goed gedocumenteerde annotaties [PvdB]

Glimpses of history from old map: a collector's view / J.T. Lanman. - Tring, Herts: Map Collector Publications Ltd., 1989. - VIII, 102 p. - ISBN 0-906430-10-0

Een aantal los van elkaar staande artikelen over uiteenlopende historisch kartografische onderwerpen geschreven vanuit het objectief van de verzamelaar. Lanman beschouwt de kartografie als een middel tot een beter begrip van het verleden en verschillende culturele tradities [PvdB]

Inhoud 9e jaargang 1990

Artikelen

- AARDOOM, L., De Beaufort, een Zeeuwse connectie tussen Hattinga en Oranje 66
BAREND-VAN HAEFTEN, M., Nicolaas de Graaff: chirurgijn, spion, teken-, wis- en meetkonstenaar 8
BRACHT, J. van, De 'Allegorie op de Schilderkunst' van Johannes Vermeer 27
DIJK, R. van, Gorinchem gekarteerd door Jacob van Deventer en Pieter Sluyter 42
GOEDINGS, T., Het verlichterij-boekje van de landmeter Jan Dirksz. Zoutman (1613/14-1697) 1, 52
—, De gekleurde manuscriptkaarten van Jan Dirksz. Zoutman voor de Atlas Blaeu-van der Hem 57
GROOTHUIS, W., De kaartencollectie van de Bibliotheek der Rijksuniversiteit te Groningen 37
HEIJDEN, H.A.M. van der, Een onbekende kleine atlas uit Amsterdam ca. 1700 (?) 63
KOEMAN, C., Een stadsplattegrond met ingebouwd kompas 25
RATSMA, P., De kaartbeheerder. Wat moet hij weten en kunnen? 21
STERKEN, J.R., De restauratie van de 'Caart der Limiten van de Hoog en Vrije Heerlijckhydt van het Loo' 45

Besprekingen

- Van Geelkerckens Kaartboek van de landerijen van het Sint Catharinae Gasthuis in Arnhem (1635) / G.B. Leppink (M. Kok) 17
De Gelderse Vallei / H.P. Deys (F.W.J. Scholten) 14
Gesneden en gedrukt in de Kalverstraat / P. van den Brink en J. Werner (red.) (L. Ruitinga) 31
Globi Neerlandici / P.C.J. van der Krogt (C.A. Davids) 16
The History of Cartography, vol. I / J.B. Harley en D. Woodward (red.) / M. Hameleers 33
In de Gekroonde Lootsman / E.O. van Keulen [et. al.] (red.) (L.M. Akveld) 32

- Kaarten met geschiedenis 1550-1800 / D. de Vries (red.) (H.P. Deys) 32
De kaarten van Rusland door Nederlanders getekend / I. Wladimiroff (E. Okhuizen) 53
Kunst in kaart / J.F. Heijbroek en M. Schapelhouman (red.) (A.W. Gerlagh) 32
Het kunstbedrijf van de familie Vingboons / J.E. Huisken en F. Lammertse (M. Donkersloot-de Vrij) 14
Kust en kaart / H. Schoorl (M. Hameleers) 55
Luxembourg en cartes et plans / M. Watelet (H.P. Deys) 75
Militaire topografische kaarten en stadsplattegronden van Nederland 1579-1795 / F.W.J. Scholten (R. Braam) 15
C. Koeman, *Miscellanea cartographica* / G. Schilder en P. van der Krogt (red.) (M. Kok) 53
Prins Maurits' kaart van Rijnland en omliggend gebied door Floris Balthasar en zijn zoon Balthasar Florisz. van Berckenrode in 1614 getekend / K. Zandvliet (red.) (M. Donkersloot-de Vrij) 54
Printed Maps of the British Isles 1650-1750 / R.W. Shirley (W. Löwenhardt) 15
De regio Gennep aan de ketting / G. Aymans [et. al.] (T. Stol) 18

Varia Cartographica 19, 35, 50, 72 met o.a.

- A. Plak, Een adreslijst van werkenden in het kartografisch bedrijf te Amsterdam voor 1800 35
C. Koeman, Verslag van het werk van de Stichting tot bevordering van de uitgave van de stadsplattegronden vervaardigd door Jacob van Deventer (1559-1572) 50

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven 20, 36, 56, 75
Ontvangen publikaties buitenland 20, 76

J. Emmering
Antiquarian Bookseller
and Printdealer

N. L. Voorburgwal 304
1012 RV Amsterdam
tel. 020 - 231476

Old and Rare maps. West-Indiana

Günter SCHILDER - *Australia Unveiled*. The share of the Dutch navigators in the discovery of Australia. Amsterdam, 1975. 2 delen in 1. 25 x 17½ cm. (XII), 424 pp. 44 platen, 61 afbeeldingen in de text, en 88 kaarten. Linnen.
 ISBN 90 221 9997 5 Dfl. 170,—

Günter SCHILDER - *The World Map of 1624 by Willem Jansz. Blaeu and Jodocus Hondius*. Amsterdam, 1977. 44 x 55 cm. Eén op één facsimile, bestaande uit 20 bladen, welke tezamen een wereldkaart vormen van 244 x 165 cm. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder.
 ISBN 90 6072 118 7 Dfl. 165,—

Günter SCHILDER - *The World Map of 1669 by Jodocus Hondius the Elder and Nicolaas Visscher*. Amsterdam, 1978. 44 x 55 cm. Eén op één facsimile, bestaande uit 20 bladen, welke tezamen een wereldkaart vormen van 246 x 167 cm. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder.
 ISBN 90 6072 119 5 Dfl. 165,—

Günter SCHILDER - James WELU - *The World Map of ca. 1610 by Petrus Kaerius (Pieter van den Keere)*. Amsterdam, 1980. 44 x 55 cm. Eén op één facsimile, bestaande uit 10 bladen, welke tezamen een wereldkaart vormen van 197 x 126 cm. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder en J. Welu.
 ISBN 90 6072 120 9 Dfl. 145,—

Günter SCHILDER - *Three World Maps by Nicolaes van Wassenauer and François van den Hoeye of 1661, Willem Janszoon (Blaeu) of 1607, Claes Janszoon Visscher of 1650*. Amsterdam, 1982. 44 x 55 cm. Eén op één facsimiles bestaande uit gezamenlijk 14 bladen, welke drie grote wandkaarten vormen. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder.
 ISBN 90 6072 121 7 Dfl. 165,—

Alle prijzen excl. 6% B.T.W.

Verkrijgbaar via de boekhandel of bij de uitgever:

NICO ISRAEL
Keizersgracht 489
1017 DM Amsterdam
 Tel.: (020) - 22 22 55.

VOLUME VI

ATLANTES NEERLANDICI

A bibliopgraphy of atlases
published in the Netherlands
between 1880 and 1940.
Also comprising a supplement to
Volumes I-V.

Prof. Dr. Ir. C. Koeman and H.J.A. Homan

Prijs f 250,—

CANALETTO
Postbus 68 - 2400 AB Alphen a/d Rijn
Telefoon 01720-72458

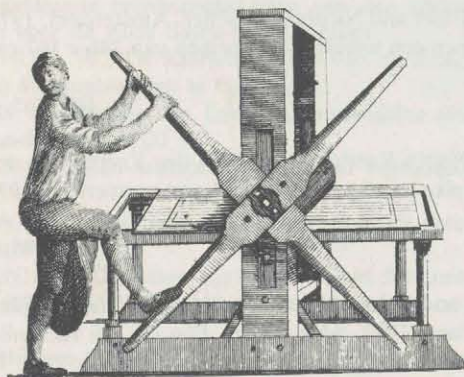

MERCATOR

Achter Clarenburg 2
3511 JJ Utrecht - NL
Tel. 030 - 32 13 42

Catalogus op aanvraag

Decoratieve grafiek
Prentenrestauratie (25 jaar ervaring)
Inlijsten.

Hanneke Winnubst
Tuinstraat 169
1015 PB Amsterdam
tel. 020-851689

THE MAP COLLECTOR

*The World's leading journal
for lovers of early maps*

- ★ Original articles by leading researchers
- ★ News of people and events in the map world
- ★ Current catalogue and publication listings
 - ★ Book Reviews
- ★ Letters from all parts of the globe
 - ★ Auction prices
- ★ Classified Advertisements

and much more . . .

Secure your copy now. Write to:

MAP COLLECTOR PUBLICATIONS (1982) Ltd.
48 High Street, Tring, Herts. HP23 5AE, England.
Telephone: (044 282) 4977.

UK subscription £23

All other countries £26

Published Quarterly

Editor: Valerie G. Scott

Associate Editor: Helen M. Wallis